

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dursun Can EYÜBOĞLU, Araştırmacı Yazar, dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Atıf: Eyüboğlu, D. C., (2023), Dede Korkut'taki Türkistan, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 1-28.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 05 Mayıs 2023 / 15 Eylül 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1293164

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

DEDE KORKUT'TAKİ TÜRKİSTAN

Öz

Çağların içinden bin yılları aşarak bugünlere ulaşan Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı, inanışları, hukuku gibi birçok alanda önemli bilgiler içermekte ve birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri Türkistan/Türküstan'dır. Türkistan'ın adı Dede Korkut Kitabı'nda iki boyda geçmektedir. Türkistan, Türklerin anayurtu Orta Asya'dadır. Dede Korkut Destanları'nda adı geçen Türkistan, Orta Asya'da Türklerin anayurtu olarak bilinen Türkistan'ı ifade etmektedir. Dede Korkut'taki Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır. Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve anayurt Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi anayurt Türkistan'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur. Bu makalede, Dede Korkut'taki Türkistan; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Tarih, Coğrafya, Türkistan, Orta Asya.

TURKISTAN IN DEDE KORKUT

Abstract

Dede Korkut Epics, which have reached today by over a thousand years through the ages, contain important information in many fields such as Turkic history, geography, language, literature, culture, art, beliefs, law, and attract the attention of many researchers. Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Turkistan/Turkustan. The name of Turkistan is mentioned in two epics in The Book of Dede Korkut. Turkistan is in Central Asia, the homeland of the Turks. Turkistan, which is mentioned in Dede Korkut Epics, refers to Turkestan, which is known as the homeland of Turks in Central Asia. Many place names in Dede

Korkut, such as Aladag, Karadag, Karacuk, Kazılık Dagi, Turkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Demirkapi etc. reflect the historical geography of the epic. The Anatolian-Azerbaijani region and the homeland of Central Asia are interconnected both historically and culturally, as well as geographically and place names. Every corner of Anatolia and Azerbaijan is full of memories of homeland Turkestan/Central Asia. In this article, Turkistan in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic were examined.

Keywords: Dede Korkut, History, Geography, Turkistan, Central Asia.

Giriş

Dede Korkut, Farabi, Biruni, İbni Sina, Ahmed Yesevi, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Mevlana, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Dadaloğlu... aynı ağacın, aynı büyük ulu çınarın birer dalları gibi, her biri Türk milletinin, tarihinin, coğrafyasının, kültürünün, dilinin, edebiyatının, eski Türk yaşamının önemli değerleri, unsurları, yapıtaşlarıdır; öyle ki her biri, yaşadıkları dönemde, aynı kültürel mirasın, aynı düşünce yapısının, aynı insani ve evrensel değerlerin yaşadıkları çağdaki ifadesi gibidirler. Bu tarihi/destani/efsanevi yönleri olan değerli şahsiyetler, hem Türk milleti için hem de tüm insanlık için önemli değerler ve kültürel miraslardır. Her biri insanlığı iyiye, güzele yönlendiren aynı düşünceleri dile getirmişlerdir. Bu nedenle her biri bir zincirin halkaları gibi, birbirinin devamı, birbirini tamamlayan, birbirini daha da yücelten niteliktedirler. Dede Korkut, Türk milletine ve insanlığa ışık tutan bu değerler zincirinin, bu büyük kültürel mirasın ilklerinden, öncülerinden sayılabilecek kadar eskidir. Bu ulu çınarın dört bir yana salınmış köklerinden biridir. Nasıl ki bir ailede anne ve baba, kardeşler için, ailenin bütünlüğü için birleştirici bir unsur ise; nasıl ki bir ailede dede ve nine, aile için, ailenin bütünlüğü için birleştirici bir unsur ise ve çeşitli zamanlarda aile üyelerinin bir araya gelmesine vesile oluyorsa, Dede Korkut da Balkanlar'dan Doğu Asya'ya kadar uzanan Türk Dünyası için birleştirici bir unsur ve ortak bir değerdir. Eğer bugün Türk Dünyası'nı birleştiren, bir arada tutan birkaç unsur sayılması gerekecek olursa, bunlardan biri geniş Türk coğrafyasının her bir köşesinde bilinen Dede Korkut ve onun zengin mirasıdır.

Dede Korkut Destanları'nda geçen anlatılara ve kahramanlara destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde rastlanmaktadır. Bu anlatıların birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en çok incelemeye konu olanları, en bilinenleri, buldukları yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasıdır.

Oldukça gelişmiş bir sözlü kültüre sahip olan ve Dede Korkut Destanlarını bize miras bırakan eski Türkler batıda bugünkü Macaristan'dan doğuda Çin'in kuzeyine uzanan çok geniş bir alanda yaşamışlardır. Bu geniş coğrafya birçok farklı yeryüzü şeklini; bozkırları, dağları, ırmakları, gölleri, ormanları, çölleri vb. bünyesinde barındırmaktadır.

1. Eski Türk Coğrafyası

Kökleri *Afrika*'ya uzanan günümüz insanı *Homo Sapiens*, yaklaşık 40.000 yıl önceki *Buzul Çağı*'nda, olasıdır ki bir av peşinde, *Orta Asya*'ya girdiği düşünülmektedir (Golden, 2015: 27). Yerkürenin geçirmiş olduğu en son buzul çağı, günümüzden yaklaşık 3 milyon yıl önce başlayıp 10 bin yıl önce ise en küçük düzeyine indiği bilinen 4. zaman (Kuvaterner) buzul dönemidir. Son buzul çağının en geniş döneminde *Avrasya*'nın kuzey yarısı tamamıyla *Kuzey Buzul Kitası* tarafından örtülmüştü. Doğu-Batı yönünde uzanan *Alp-Himalaya* dağ kuşağı yer yer bazı kesintiler olmakla birlikte dağ buzullarıyla kaplıydı. *Orta Asya* ise kuzeyde *Kuzey Buzul Kitası* ile güneyde *Alp-Himalaya* doğrultusunda uzanan dağ buzulları arasında kalmaktaydı. *Orta Asya*, kuzeydoğu-güneybatı yönlü *Tanrı* ve *Altay Dağları* buzulları ile ikiye bölünmüştü. Tarihi süreç içerisinde bu ikiye bölünen kısımlar, *Batı*

Türkistan ve *Doğu Türkistan* topraklarını oluşturmuştu. Türklerin en eski ataları, yaklaşık 20 bin yıl önce, *Orta Avrasya*'da günümüzden yaklaşık 5 derece daha düşük bir ortalama sıcaklıkta, etrafı buzullarla çevrili çok sayıda büyüklü, küçüklü tatlısu göllerinin bulunduğu bölgede yaşamaktaydı (Köksoy, 2002: 478-485).

20 bin yıl önce buzulların erimeye başlamasıyla birlikte *Karadeniz*, *Hazar* ve *Aral*'ın kuzeyinde büyük buzul gölleri oluşmuştu ve bu göllerden taşan tatlı buzul suları *Dinyeper*, *Volga*, *Don*, *Ural*, *Tobol*, *Iris* gibi büyük nehirler yoluyla *Hazar*, *Aral* ve *Karadeniz*'e akıyordu. Bu süreç M.Ö. 12.500 yılı dolaylarına kadar devam etmişti ve akan sular *Hazar*, *Aral* ve *Karadeniz*'i ağzına kadar doldurmuştu. Bu iç denizler de kademeli olarak birbirlerine bağlanmıştı. Fazla gelen sular, göl ve denizleri birbirine bağlayan kanallardan taşarak *Aral*'ın suları *Hazar Denizi*'ne, *Hazar*'ın suları *Karadeniz*'e ve sonrasında *Marmara* ve *Akdeniz*'e boşalıyordu. Fazla su, *Hazar Denizi*'nin bugünkü doğu ve kuzey sahillerindeki alçak arazileri basmış, güneyden *Aral Gölü* ile birleşmişti ve *Karadeniz*'in 1,5-2 katı büyüklüğünde, fakat oldukça sığ bir tatlı su gölü haline gelmişti. *Hazar Denizi*, günümüzdekine göre 1,5 kat daha büyüktü. *Aral Gölü* ise, günümüzdeki *Aral*'dan çok daha büyüktü ve hemen hemen bugünkü *Hazar Denizi* kadar bir alanı kaplıyordu. Bölgede ayrıca *Balkaş* ve *Baykal* gölleri gibi tatlı sulu başka iç denizler ve göller de vardı. Günümüzde *Doğu Türkistan*'da yer alan *Tarım Ovası* (Taklamakan Çölü) da büyük bir tatlısu iç deniziydi. Bir taraftan kuzeydeki buzul gölleri ve onları boşaltan *Volga* (İtil) ve *Tobol* nehirleri ile, diğer taraftan güney ve doğusundaki *Afganistan*, *Tacikistan* ve *Kırgızistan* dağlarındaki *Tanrıdağı Buzulları* tarafından beslenen *Sır Derya* ve *Amu Derya* nehirleri *Hazar-Aral* tatlı su göllerini sürekli beslemekteydi. *Hazar-Aral* tatlı su gölünün bugünkünden çok daha büyük olması ve sığ olması nedeniyle bu bölgede oldukça ılıman bir iklim oluşmuştu. Bu coğrafya ve iklim şartlarının etkisiyle bölge, M.Ö. 12.500 ve M.Ö. 6.200 yılları arasında *Genç Buzul Çağı* ve *Mini Buzul Çağı* dönemlerinde bile yaşanabilir bir durumdaydı. Her geçen gün yaşama daha elverişli bir hale gelen bu coğrafya ve iklim koşulları da sonraki medeniyetlerin alt yapısını hazırlamıştır (Köksoy, 2002: 478-485).

M.Ö. 6000'lerde, *Orta Asya*'da tarım gelişmişti. M.Ö. 6. bin-M.Ö. 4. bin yılları arasında, *Güney Türkmenistan*'da tarımcı toplumlar bulunurken, buranın kuzeyinde kalan bölgenin önemli bir kısmında avcı-toplayıcı ve balıkçı nüfuslar yaşamaktaydı. Uçsuz bucaksız yeşil düzlükleriyle bozkır, hayvancılığa önem veren ilk çiftçilere daha cazip gelmeye başlamıştı. Muhtemelen M.Ö. 4800 gibi erken bir tarihte ve büyük olasılıkla da *Deşt-i Kıpçak* olarak da adlandırılan *Kıpçak bozkırlarında* atın evcilleştirilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştu. M.Ö. 3. bin yılda, hayvan yetiştiricilerinin ve sürülerinin sayısı artmaya başlamış, bunun neticesinde bozkırın daha içlerine doğru hareket etmişler ve çobanlık onların yaşam şekli haline gelmişti. M.Ö. 2000 civarında, tamamen olmasa da büyük ölçüde sürülerine bağımlı hale gelen bazı geçimlik tarımcılar, bozkırda belirli otlaklara doğru mevsimlik göçe koyularak göçebelğe geçmişlerdi. Avcılık ise bir besin kaynağı olmaya devam etmişti. Daha sonraki göçebeler de bu durumu sürdürmüşlerdi (Golden, 2015: 27-31).

M.Ö. 3. binde, *Altay* dağlarında Oğuz tipinde bir kavim yaşıyordu. Bu kavim güneydeki bölgelerle, *Aral Gölü* sahillerindeki kültürlerle ve hatta *Çin* ile de temaslar etmiş bulunuyordu. *Altay* ve *Sibirya* kültürleri neredeyse ortak bir kültür haline gelmişti ancak yine de *Altay* kültürü daha baskındı. *Altay* kültürü, *Orhon* kıyıları, *Moğol* bozkırları ve *İrtiş* boylarına tesir ediyor, gelecekteki *Orta Asya* kültürünün temelini atıyordu. M.Ö. 2. binde, bu çağın en önemli iki kültür merkezi olan *Altaylar* ile *Güney Sibirya* artık Oğuz tipinde beyaz bir ırk tarafından iskan ediliyordu. Bu iki merkezden yayılan kültür, *Batı* ve *Doğu Sibirya* ile *Moğolistan*'ı ve hatta batıdaki *Hazar Denizi* bölgesini, *Uralları* bile kendi nüfuzu altına almıştı. Komşularına göre oldukça ileri olan bu ırk Türklerin atalarıydılar. M.Ö. 1. binde, bin yılın yarılarında Büyük Hun Devleti'ni kuracak olan kabileler, Türk toplulukları yavaş yavaş

kendilerini göstermeye başlamışlardı. Artık *Güney Rusya* ile *Çin* arasında *Hayvan Üslubu* adı ile adlandırılan ve bu sahada ortak özellikler gösteren kültür ve sanat bu çağlardan itibaren olgunlaşmaya başlamıştı (Ögel, 1984: 3-4).

Orta Asya'da, *Altay Dağları*'nın kuzeyi ile *Sayan Dağları*'nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu düşünülmektedir; *Minusinsk* bölgesindeki *Afanasyevo Kültürü* (M.Ö. 2500-M.Ö. 1700) ve onu takiben aynı bölgedeki *Andronovo Kültürü* (M.Ö. 1700-M.Ö. 1200)'nde Proto-Türkler/Ön-Türkler yaşıyordu. *Andronovo* bölgesinden milattan önce çeşitli zamanlarda Türk göçleri yapılmıştır: M.Ö. 1700'lü yıllarda *Andronovo* bölgesinden *Altay* ve *Tanrı Dağları*'na, aynı tarihlerde *Baykal Gölü* civarına, M.Ö. 1500'lerde *Don Irmağı*'na doğru, M.Ö. 1300'lerde *Kazakistan* ve *Maveraünnehir*'e doğru, M.Ö. 1100'lerde *Çin*'in kuzeyindeki *Kansu-Ordos* bozkırlarına, M.Ö. 1000'lerde *Kuzey Hindistan*'a Türk göçleri olmuştu. Ayrıca daha sonra, *Altaylar* ve *Sayan* bölgesinden bir kitle *Ural Dağları*'na ve *Sibirya*'ya doğru giderken; M.Ö. 52'den sonra *Ötüken* bölgesindeki *Chi-chi* Hunları *Batı Türkistan* bölgesine, *Güney Kazakistan* ve *Fergana*'ya göç etmişlerdi. Türk göçleri, milattan sonraki dönemlerde de devam etmişti (Taşağıl, 2013: 45-46).

İskitler; *Çin Seddi*'nden *Tuna Nehri*'ne kadar çok geniş bir alanda yayılmışlardı (Durmuş, 2017: 9). İskitler'in ortaya çıktıkları ilk yerleşim yeri olarak, Herodotos'tan günümüze kadar araştırmacılar tarafından *Batı Sibirya-Altay* bölgesi, *Kuzey* ve *Orta Kazakistan*, *Aral Gölü* çevresi ile *Aral* ve *Hazar* arasındaki bozkırlar gösterilmektedir. Zeki Velidi Togan'a göre ise Saha Devleti'nin asıl merkezi *Türkistan* idi. Bilindiği gibi İskitler ile ilgili olarak belirtilen bu coğrafi yerler, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ve Gök-Türk Devleti'ni de kurdukları, *Türkistan*, daha genel bir tabirle *Turan Eli*'dir (Aksoy, 1998: 38).

Çin kaynakları, kuzeyindeki komşu Türk kavimlerini *Hsiung-nu* (Hunlar) adı ile kaydederken aynı toplumu, Batı'daki Grek yazarları *Skuthoi*, yani *İskit* (İskitler/Sakalar) olarak kaydetmişlerdi. Bunlar aslında büyük devletin, büyük bir milletin iki ana kesiminin adı olmalıdır. Aynı isimler Çin, Ermeni, Süryani ve Bizans kaynaklarında uzun bir zaman Türkleri ifade etmek için kullanılmıştır (Baykara, 2002: 279-308).

Hunların (*Hsiung-nu*) ağırlık merkezi, *Orhun-Selenga* ırmakları ve Türklerce kutlu sayılan *Ötüken* bölgesi-*Ongın Irmağı* üzerindeki *Karakum* ile *Ordos* bölgesi idi (Kafesoğlu, 2012: 59). M.Ö. 174 yılında Hun hükümdarı Mo-tun öldüğü zaman, Orta Asya'da Türk birliğini gerçekleştirmiş, ayrıca birçok yabancı kavmi de kendi hakimiyeti altına almıştı. Mo-tun'un devletinin sınırları; doğuda *Kore*'ye, batıda *Aral Gölü*'ne, kuzeyde *Yenisey Irmağı*'nın yukarı mecralarına, güneyde *Hindistan*'ın kuzeyine kadar ulaşmıştı (Gömeç, 2004: 115).

Orta Asya'da, *Sir-derya* bölgesinde, M.Ö. 3.-M.S. 5. yüzyıllar arası, *K'ang-kü* devri olarak da anılmaktadır. M.Ö. 3.-M.Ö. 2. yüzyıllarda, *Çin* sınırlarında Doğu Hun Devleti yükselişi ve yayılması sonucunda, bazı boylar batıya göç etmişlerdi. Bunlardan, *K'ang-kü* ile aynı cinsten oldukları Çin kaynaklarında belirtilen, *Shiratori*'nin fikrine göre ikisi de *K'ang-kü* gibi Türk olan, adları Çince *U-sun* (veya *Wu-sun*) ve *Yüe-ch'ih* (*Kuşan*=*Kuş*'lar) şeklinde belirtilen topluluklar, *K'ang-kü*'nün doğusunda ve güneyinde komşuları olmuşlardı (Esin, 1976: 86-87). Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra doğan boşlukta görülen en önemli boy grubu *Kanglı* (*Kao-ch'e*/Yüksek Arabalı) adıyla anılmıştı ki, *Moğolistan*'dan *Hazar Denizi*'ne kadar geniş bölgelerde yaşıyorlardı ve aralarında herhangi bir siyasi birlik bulunmuyordu. 6. yüzyılda *Kanglı* boylarının yerini *Töles* almış, daha doğrusu *Kanglı* adının yerinde *Töles* adı görülmüştür. Boylar aynı boylardır ve bir süreklilik söz konusudur. Çin kaynaklarından *Suei Shu* ve *Pei Shih*'te 6. yüzyılda *Töles* boylarının *Moğolistan*'ın doğusundaki *Kerulen Irmağı*'ndan Doğu Avrupa'da *Karadeniz*'e kadar coğrafi dağılımı hakkında bilgiler vardır (Taşağıl, 2013: 38-39).

Avrupa Hunları, 2. yüzyılda *Aşağı Volga* bölgesine yerleşmiş, 3. yüzyıldan sonra *Karadeniz*'in kuzeyindeki *Volga* ve *Dinyester* ırmakları arasında kalan bozkırlara gelerek İskitlerin yerini alan Sarmatlarla ilişki kurmuş, ayrıca *Dinyeper*'in batısındaki Gotlarla da komşu olmuşlardı. 374-375 yıllarında, Avrupa Hunları, Balamir'in yönetiminde *Don* ve *Dinyeper*'i aşarak Cermen kökenli Vizigotlara, Ostrogotlara, ayrıca Alanlara saldırmışlar ve onları yenmişlerdi. Avrupa Hunları, Uldız ve Muncuk dönemlerinde, *Ural* ovaları ile *Karpatların* rakipsiz hakimi idiler. 420-430'lu yıllarda *İtalya*'da, *Galya*'da, hatta *Toulouse* kadar uzak bölgelerde bile Hun atlıları görülüyordu. 444-451 yıllarında, Avrupa Hun hükümdarı Attila, *İllirya*'yı (Arnavutluk), *Moesia*'yı, *Makedonya*'yı, *Trakya*'yı ele geçirmiş, *Tuna* ve *Ren* nehirlerinin yukarılarına kadar çıkmıştı (Roux, 2013: 70-73).

Akhunlar, 350'li yıllarda Juan-juanlar'dan ayrılarak, *Maveraiünnehir* ve *Semerkand* civarında Akhun Devleti'ni kurmuştu. Akhunlar, başta bu bölge olmak üzere, *İran* ve *Afganistan*'a, hatta *Anadolu*'ya uzanan akınlarda bulunmuşlardı. Gök-Türkler'in güneybatısındaki komşularıydılar (Taşağıl, 2014: 18).

Gök-Türkler, on yıl zarfında (550-560) doğuda *Sarı Deniz*'den batıda *Volga*'ya (İtil) kadar bütün göçebe kabileleri hakimiyetleri altına almışlardı (Gumilev, 2011: 80). Gök-Türk hükümdarı Mukan Kağan (553-572)'in fetihleri sayesinde, Gök-Türk Devleti'nin sınırları, *Orta Asya*'yı tamamen kaplayacak şekilde, doğuda *Kore*'den batıda *Karadeniz*'e kadar uzanıyordu. *Moğolistan*'ın doğusundaki *Kerulen Irmağı*'ndan *Ural Dağları*'na kadar çok geniş bir sahada yayılmış olan Töles boylarının hepsi Mukan Kağan'ın idaresindeydi. Soğdluların himaye edilmesi ülke çapında ticareti geliştirmişti. *İpek Yolu*'nun büyük bir kısmı Gök-Türkler'in elindeydi; böylece tek bir devlet çatısı altında, *Ön Asya* ile *Uzak Doğu* arasındaki irtibat daha huzurlu yapılıyordu. Gök-Türkler, zamanın bütün diğer devletlerinin hepsinden daha büyük ve güçlüydü. Çok geniş bir sahaya hakim olan İstemi Yabgu (552-576), ağabeyi Bumin ve onun oğullarının doğuda Gök-Türk Devleti'ni genişlettiği sırada, batı bölgelerinde büyük çapta bir fetih hareketine girişmişti. İstemi Yabgu, ilk önce *Altay Dağları*'nın batısından başlayarak *Hazar Denizi*'ne kadar uzanan sahada dağınık olarak yaşayan Töles ve On Ogur boylarını kendine tâbi hale getirmişti. Soğdluların yaşadığı bilinen *Batı Türkistan* kentlerinin çoğunun İstemi Yabgu'nun eline geçmesiyle Gök-Türkler, *Çin*'den *Akdeniz*'e uzanan *İpek Yolu*'na hakim olmuşlardı. Doğuda bugünkü *Doğu Türkistan*'ın doğu ucunda bulunan *Hami* kentinden batıda *Karadeniz*'e kadar uzanan geniş saha İstemi Yabgu'nun idaresindeydi (Taşağıl, 2014: 33, 38).

Batı Gök-Türk Kağanlığı'nın toprakları *Yedisu*, *Çu-Talas* ırmakları ve *Merkezi Tanrı Dağları* idi ve hakimiyetlerini *Altay*, *Cungarya*, *Doğu Türkistan*'dan *Sir Derya*'ya, kuzeyde *İrtiş*'ten kuzey *Ural-İtil*'e kadar olan yerlere kadar genişletmişlerdi. Merkezi, *Tokmak*'ın yanındaki Ak Beşim harabesi olarak bilinen *Suyab* idi. *On Ok* budun, *Cungarya* ile *Talas-Karadağlar* arasında yaşıyordu (Karayev, 2000: 36).

Türgişler, 7. yüzyılın ortalarından 8. yüzyılın ortalarına kadar, *Altay Dağları*'nın batısından *Sir Derya*'ya kadar uzanan geniş düzlüklerde yaşıyorlardı. Bu coğrafyanın güneyinde zirveleri kar ve geniş buzullar ile kaplı *Tanrı Dağları*, kuzeyinde *Balkaş*, *Alagöl*, *Zaysan* gibi göller dizisi bulunuyordu. Türgiş boyları, bu verimli ve geniş arazide, çayırarda hayvanlarını otlatarak göçebe bir yaşam sürüyorlar, başlıca hayvan sürülerini *İ-li*, *Çu* ve *Talas* ırmakları boylarında besliyorlardı (Salman, 1998: 11).

Oğuz-Kıpçak boyları, kışa doğru *Sirderya*, *Çu*, *Talas*, *İli* kıyılarına ve *Karatav* (Karadağ) ile *Alatav* (Aladağ)'ın eteklerine toplanırlar; yaza doğru göç ederek *Ultaav* (Uludağ), *Kişitav* (Küçük dağ), *Beşkazılık* (Karkaralı, Balkan, Kızılaray, Bayan, Karagaylı) dağlarını geçerek *Sarısü*, *Esil*, *Nura*, *Torgay*, *Ertis* (İrtiş) ırmaklarının yemyeşil otlaklarına kadar yayılarak yerleşirlerdi (Seydimbek, 2000: 51).

10. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar, *Hazar Denizi*'nden *Sir Irmağı*'nin orta yatağındaki *Farab* (11. yüzyıldaki adı *Karacuk*) ve *İsficab* yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Oğuz ülkesi batıda *Hazar Denizi*'ne uzanıyordu. 10. yüzyılın başlarında, o zamana kadar iskan edilmeyen *Hazar Denizi*'nin doğu tarafındaki *Siyah-Kuh* (Kara-Dağ) yarım adası Oğuzlar tarafından yurt tutulmuş ve bundan dolayı bu yarım ada *Mangışlağ* adını almıştı (Sümer, 1972: 33). 11. yüzyıl Oğuz boylarının anayurt *Türkistan*'dan *Anadolu*'ya akın ve göçlerine sahne olmuştur. Boyların birbiri ardına geldiği bu Türk göçü sonraki birkaç asır boyunca da devam etmiştir. Moğollar'ın zuhurundan önce ve sonra Anadolu'ya gelen birçok Türk toplulukları, iskan edildikleri yerlerde kendi adları ile köyler oluşturmuşlar, evvelce yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ, ırmak adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir (Köprülü, 1959: 40'dan aktaran Eröz, 1991: 15).

2. Dede Korkut Coğrafyası

Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut Destanları'nın tarihi konusunda, Dede Korkut Kitabı'nda iki ayrı tabaka olduğunu belirtmiş, bu tabakalardan ilkinin Oğuzların eski yurtlarında Orta Asya'da olduğunu söyleyerek bu tabakayı *Birinci Tabaka (9.-11. Yüzyıl)* olarak incelemiş, ikincisini ise Oğuzların sonradan geldiği yeni yurtlarında olduğunu söyleyerek *İkinci Tarihi Tabaka (Akkoyunlular Devri)* olarak incelemiştir (Gökyay, 1973: 51, 58). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri Türk ahlak ve törelerinin, inanışlarının, kahramanlıklarının otantik olarak anlatıldığı bir eser olup, kitapta geçen *Karacukdağ*, *Karşuyatan*, *Karadağ*, *Aladağ* gibi tarih ve coğrafya adlarının çoğu, bu hikâyelerin Oğuzların *Türkistan*'dan ayrılmalarından öncesine ait olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Oğuz Türkleri bunları batıya getirirken buraya göre mahallileştirmişler ve batıda geçen olaylarla karıştırmışlardır. Menkıbe, Dede Korkut'un Kayı İnal Han zamanında yaşadığını, onun Hz. Peygamber'le çağdaş olduğunu gösteriyorsa da bu hikâyeleri, başkahraman Salur Kazan'ın mensup olduğu kabile dolayısıyla çok eski devirlere kadar götürmek daha doğrudur. Çünkü Salur Kazan'ın Oğuz destanının başkahramanı olmasıyla ilgili anlatı Oğuzlar daha Orta Asya'daki yurtlarında iken oluşmuştur. Öte yandan Oğuzların en eski destanlarından biri olan Bamsı Beyrek Hikâyesi Orta Asya bozkırlarının her yerinde tespit edilmiştir ki, Alpamış adıyla bilinen bu hikâyenin tarihi 6.-8. yüzyıla çıkarılmaktadır. Dede Korkut Destanları yazıya geçirilmeden önce sözlü gelenekte yaşamıştır (Gökyay, 1994: 78).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta *il* sözü genellikle siyasi teşkilata sahip olan *Oğuz Eli* biçiminde geçmekte olup, bazen bir coğrafyayı da ifade etmektedir. *Oğuz* veya *Oğuz Eli* olarak açıklanan siyasi teşekkülü haiz ülkenin iki coğrafi alanı vardır. Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde bulunurken, bir kısmı bu bölgelerde bulunmamaktadır veya bazı yer adları değişik mekanlarda ortak olarak kullanılmaktadır. Bu ikilik, destanın teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri gelmektedir. Destanın ilk mekanı genel anlamda Orta Asya olup, *Sir Derya*'dan *Mangışlak*'a kadar uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır. Destanın ikinci coğrafyası ise *Doğu Anadolu*'nun kuzeyi, *Azerbaycan*, daha geniş bir ifadeyle *Kafkaslar* sahasıdır. Menşe olarak Orta Asya ile ilgili olan ancak farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları vermektedir (Bulduk, 1997: 468).

Melek Erdem'e göre, tarihte batıya doğru gerçekleşen akımları ile Oğuzların, yayıldıkları sahaya paralel olarak yaşadıkları tarihi olaylar da sözlü gelenek ürünlerine, dolayısıyla Dede Korkut boylarına yansımıştır. Bu durum, Dede Korkut'un Türkmenistan varyantlarıyla kesinlik kazanmakta olup boylarda hem *Sirderya* kenarında yaşayan Oğuzlardan söz edilmekte hem de bugünkü *Türkmenistan* sahasına denk gelen yerlerdeki Oğuzlardan da söz edilmektedir (Erdem, 1998: 324).

Metin Ekici'ye göre, Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, soylamalarda bölge, kent ve illerden bahsedilerek adeta Dede Korkut coğrafyası çizilmiştir; *Kazakistan*'ın *Mangışlak* bölgesinden, *Kafkasya*, *Rumeli* ve *Mısır*'a kadar uzanan coğrafya tanıtılmış ve bazı kentler kültürel hafızadaki unsurlarıyla açıklanmıştır. Bu durum Oğuz boylarının tarih boyunca doğudan batıya yaşadıkları coğrafyanın genişliğini göstermektedir (Ekici, 2019: 23).

Kazakistan'da, *Korkut* hakkındaki efsanelerde, Korkut'un memleketi olarak "*Sirderya'nın kıyıları*" geçmektedir (Seydimbek, 2000: 65, 71, 77).

Eski Türkler dünyayı tanıyan insanlardı ve iyi bir coğrafya bilgisine sahiptiler ki, tarihi kaynaklardaki bilgiler de bunu yansıtmaktadır. Örneğin; 7.-8. yüzyıllarda yaşamış olan Gök-Türk hükümdarı Bilge Kağan, *Kül Tigin Yazıtı*'nda, "*İlgerü Şantung yazıka teği süledim, taluyka kiçiğ teğmedim; birgerü Tokuz Ersinke teği süledim, Tepütke kiçiğ (teğ)medim; kuruğaru Yençü üğ(üz) keçe Temir Kapığka teği süledim; yırgaru Yir Bayırku yiringe teği süledim; bunça yire teği yorıtdım. Ötüken yışda yiğ idi yok ermiş! İl tutsık yir Ötüken yış ermiş!*" (*Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum; batıda İnci (Sır Derya) ırmağı (nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim; kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş! (Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer Ötüken dağları imiş!)*) (Kül Tigin Yazıtı, G 3-G 4; Tekin, 1998: 34-35) demiştir. 7.-8. yüzyıllarda yaşamış bir Gök-Türk hükümdarı, doğuda *Çin*'den, güneyde *Tibet*'ten, batıda *Sır Derya*'dan ve *Amu Derya* yakınlarındaki Demirkapı'dan bahsediyor, bugünkü Moğolistan'daki *Ötüken*'in yaşamak için en uygun yer olduğunu söylüyordu. İşte bu bilgili, içinde yaşadığı dünyayı tanıyan, coğrafi bilgi sahibi Türk hükümdar ve beylerinin, onların yanındaki vezir ve danışmanların, il il, oba oba gezen ozanların tarihi hatıralarını da bu bağlamda düşünmek ve buralarda adı geçen coğrafi yerlerin büyük dağlar, akarsular, göller, devletler ve yöreler olduğunu, aynı dönemin ürünü olan Dede Korkut'a da bu şekilde yansıdığını bilmek gerekir.

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen yerler üçe ayrılabilir; birincisi, destanların Orta Asya'da ortaya çıktığı döneme ait yerler olup bunlar destanlarda kimi zaman aynen korunmuştur, kimi zaman ise üst coğrafyanın da etkisiyle, kısmen değişerek kullanılmaya devam edilmiş yerlerdir. *Aladağlar*, *Karadağlar*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Gökçe Deniz*, *Türkistan*, *Demirkapı* vb. buna örnektir. İkincisi Orta Asya'da eski yurttaki yer adlarının sonradan göç edilerek gelinen yeni yurttaki kısmen değişikliğe uğrayarak kullanılmış yer adlarıdır. *Amıt suyu*, *Bayburd*, *Gürcistan* gibi yer adları buna örnektir. Üçüncüsü, destanlara sonradan dahil olan yer adlarıdır ki, bunlar destanların içerisinde sadece birkaç yerde, çoğunlukla da tek bir kez geçen yer adlarıdır. *Umman Denizi*, *Diyarbakir*, *Mardin*, *Berde*, *Gence*, *Mekke*, *Medine* vb. buna örnektir.

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Türkistan*'dır. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki *Türkistanı*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yerini incelenektir.

3. Dede Korkut'taki Türkistan

Türkistan, Dede Korkut Kitabı'nda *Türkistan* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973: 338), Türkmenistan varyantında ise *Türküstan* olarak geçmektedir (Erdem, 1998: 812). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 338) adı 2 boyda geçer: *Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*. Türkmenistan varyantında adı 2 boyda geçer: Oğuzların Melallaşmakı, Gorkutın Gabrı Kazılığ-II (Erdem, 1998: 812).

Veysel Şahin'e göre, Dede Korkut'ta çevresel mekanlardan biri *Türkistan*'dır. Anlatı kişilerinin üzerinden duraksamadan geçtiği ve onların anılarında fazla bir yer kaplamayan çevresel mekanlar, sadece fiziki olarak anımsanmaktadır (Şahin, 2017: 42).

Türkistan adı, *Türk* ve *Sitan* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. *Türkistan*, Fars kaynaklarında Orta Asya'ya verilen isimdir, yani İranlıların gözünde Orta Asya Türk yurdu. Bununla özellikle *Sır Derya*'nın doğusu kastedilmişse de, bu isim daha sonra daha kapsamlı bir hale gelerek bütün Orta Asya için kullanılmıştır. 19. yüzyılın 2. yarısında, bölge Ruslar tarafından ele geçirilince, bu ad daha kapsayıcı ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu ad, Hindistan üzerinden hakimiyetlerini Orta Asya'ya genişletmek isteyen İngilizler tarafından da kullanılmıştır. Daha sonra, Rusların ele geçirdiği bölgeye *Batı Türkistan*, Çinlilerin ele geçirdiği bölgeye ise *Doğu Türkistan* denilmiştir. *Orta Asya* tabiri ise, 1867'de Rus işgalinin ilk dönemlerinde Rusçadan *Sredney Azii* diye uydurulmuş ve diğer batı dillerinde de kabul görerek kullanılmıştır. *Türkistan*'ın güney kuşağı çöl ve vahalarla kaplıdır. Bu kuşak, *İran*'ın kuzeydoğusundaki *Horasan*'dan başlar, *Afganistan*'ın kuzeyini de içine alacak şekilde *Çin*'e kadar uzanır. *İpek Yolu*'nun önemli bir kesimi bu havza üzerinde bulunur (Taşağıl, 2017: 165-166).

Çoğunlukla *Türkistan* bölgesi için kullanılan *Orta Asya* ifadesi bilimsel ve coğrafi olarak uygun bir adlandırma şeklidir. Çünkü Asya, Avrupa, Afrika, Amerika vb. kıtaları için de bu kullanım şekli yaygındır. Ör: Doğu Asya, Kuzey Avrupa, Orta Avrupa, Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Amerika vb.

Türkistan, Farsça ek almış olan Türkçe bir sözcüktür; en azından kökü Türkçe (Türk), eki Farsçadır (istan). Bu nedenle de Türkçe bir köke Farsça bir ek getirilmek suretiyle oluşturulmuş Türkçe bir sözcüktür. Aslında bu bölge için en doğru ifade, öz Türkçe olarak *Türk ülkesi*, *Türk yurdu* anlamındaki *Türk İli (Eli)* veya bilimsel, coğrafi olarak *Orta Asya*'dır. Dede Korkut'ta Oğuzların/Türklerin yurdu için sık sık *Oğuz* veya *Oğuz Eli* ifadesi kullanılmıştır. Dede Korkut, Türk kültürünün ve öz Türkçe'nin baskın olduğu, saf bir halk dili kullanmıştır. Dede Korkut'ta *Türkistan* ifadesi ise nadiren kullanılmıştır. Çünkü *Türkistan*, Farsi kavimlerin Orta Asya'ya verdiği addır. *Türkistan* ifadesi destandaki, az da olsa, Farsça'nın etkisini göstermektedir. Bu durum destanın Batı Türkleriyle ilgili olmasının bir yansımasıdır. Çünkü tarihin birçok döneminde Batı Türkleri, Farsi kavimlerle komşuluk yapmışlardır. Zaten Dede Korkut'ta *Türkistan* ifadesinin geçtiği soylamada *Amıt Suyu* (Amu Derya) ifadesi de geçmektedir ki, Türk-Fars etkileşiminin olduğu coğrafyanın bir yansımasıdır. Doğu Türkleri ise Farsi kavimlere ve etkisine uzaktılar. *Eski Türk Yazıtları*'nın hiç bir yerinde *Türkistan* ifadesi geçmez. *Eski Türk Yazıtları*'nda Türklerin yurtlarını ifade etmek için genellikle yer adlarından ziyade kavim/boy adları kullanılmıştır. Oğuzlar, kendi yurtlarına *İl/El*, *Oğuz*, *Oğuz Eli* veya *Karaçuk* diyorlardı. Farsi kavimler ise Oğuzların/Türklerin yurduna *Türkistan* diyorlardı. Yani Türkler, kendi yurtlarına *Türkistan* demeyi Farsi kavimlerden öğrenmişlerdir. Araplar ise Orta Asya'ya *Horasan* bölgesinden girip, ele geçirdikleri yerleri *Horasan* vilayetine bağlı olarak yönettiklerinden, *Batı Türkistan*'da ele geçirdikleri yerlere *Horasan* diyorlardı. *Horasan*, Farsça bir sözcüktür. Halk arasında yaygın olan *Horasan'dan gelme* şeklindeki ifadede de görüleceği üzere, Türkler, kendi yurtlarına *Horasan* demeyi de Araplar'dan öğrenmişlerdir ve bu ifade şekli hem Fars hem Arap etkisini göstermektedir. Türklerin, kendi yurtlarının adını bile kimi zaman başkalarının koyduğu adlarla anmak zorunda kalması, aynı zamanda eski Türk tarihiyle ilgili bilgi ve yerli kaynak yetersizliğinin de bir yansımasıdır. Fars-Arap kültüründen Oğuzlar'a geçen; Efrasyab'ın atası *Tur*, Türklerin yurdu *Turan* vb. adlarını da bu bağlamda düşünmek gerekir, bu sözcüklerin de aslı Türkçe değildir.

3.1. Alt Coğrafya

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Türkistan*, Orta Asya'da Türklerin anayurdu olarak bilinen *Türkistan*'ı ifade etmektedir:

Şehname'ye göre Feridun, dünyayı üç oğluna pay etmiş; Türklerin atası olan Tur veya Turec, *Türkistan*'ı Çin'e kadar payına almıştı. Afrasiyab ise Tur'un torunuydu (Bahar, 1994: 241).

Mücmelü't-tevarih'e (y:1126) göre, Feridun, Şah b. Neriman ile oğlu Tur'u hükümdarlık yapması için doğuya göndermiş, Tur'un hükümdarlık işi iyi gidince orada kalmıştı. Ondan Zadşem, Zadşem'den Peşenk dünyaya gelmişti. Efrasiyab, Peşenk'in oğluydu. Efrasiyab, *Türkistan*'a, Hindular'a ve Rumlar'a galip gelmiş, birkaç defa da *İran*'ı yenmişti (Şeşen, 2017: 41-42).

Camiu't-Tevarih'e göre, Nuh, yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri, *Türkistan*'ı ve o tarafları vermişti. Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lakap alan Yafes, göçebe olarak yaşıyordu ve yaylak ve kışlak'ı *Türkistan*'daydı (Togan, 1982: 17). *Camiu't-Tevarih*'de (Togan, 1982: 17-49), Oğuz Han'ın hayatından, faaliyetlerinden ve dünyanın bir çok yerine seferler düzenleyerek fethetmesinden bahsedilmiştir. *Oğuzname*'nin sonunda da Oğuz Han, kendi yurdu olan *Türkistan*'a dönmüştür.

Yazıcıoğlu *Oğuznamesi*'nde Otman-oğlu'nun tanıtımında, "*Türkistanın direği, tülü kuşun yavrusu*" (Gökyay, 1973: CLXVIII) demektedir.

Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de, Salur Kazan'a alkış edilirken, "*Türkistan'ın direği! Tülü kuşun yavrusu! Kanlı Kafir ellerinden yadlı, Horasan'a ad çağırardan!*" (Ögel, 1994: 121) demektedir.

Ebü Bekr-i Tihrani (ö:1482)'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eserinde, Akkoyunluların Bayındır boyunun soyağacında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey (1423-1478)'in otuz üçüncü kuşak atası Salur Han'ın *Türkistan*'da padişahlık yaptığı belirtilmiştir (Gültepe, 2013: 614). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de ailenin elli dördüncü sıradaki atası Oğuz Kağan'ın *İran, Turan, Suriye, Mısır, Deşt-i Kıpçak, Hint, Keşmir ve Türkistan*'ı devletinin sınırlarına kattığı belirtilmiştir (Toksoy, 2008: 807). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'ye göre, Toğan Han'ın döneminde, *Hindistan ve Keşmir* sınırına kadar *Türkistan ve Sayram* bölgeleri onun hakimiyetinde bulunuyordu (Toksoy, 2008: 808). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'ye göre, Sungur Bey, *Türkistan* beldelerinde yetmiş yıl beylik yapmıştı (Toksoy, 2008: 809).

Şerefname'ye (y:1597) göre, *Türkistan*'ın büyük hükümdarlarından Oğuz Han, Kürt büyüklerinden Buğduz adlı birini Peygamber'e elçi olarak göndermişti (Ergin, 1989: 41).

Şecere-i Terakime'ye göre Oğuz Han, *Talaş ve Sayram*'a gelmiş, *Sayram ve Taşkend*'i kendisi almış, *Türkistan*'a ve *Endican*'a ise oğullarını göndermiş, oğulları da altı ayda bu yerleri almışlardı (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 34). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Kanlı Yavlı'nın iki oğlu vardı. Öleceği sırasında yurdunu ikiye bölmüş, *Türkistan*'ı ve *Yangikend*'i büyük oğlu Mur Yavı'ya vermişti (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 65).

Eugene Schuyler'in, Sağ Kolağası Ahmed Efendi tarafından çevrilen *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi*'nde Korkut'un adı geçmektedir (Gökyay, 1973: CXVI).

Zeki Velidi Togan'a göre, Dede Korkut'taki tarihi ve coğrafi isimlerin çoğu, hikâyelerin Oğuzların *Türkistan*'da yaşadıkları bir zamana ait olduğunu göstermektedir. Örneğin *Karaçuk Dağı, Karşu Yatan Kara Dağ, Ala Dağ, Kanlı Koca, Uşun Koca* ve saire gibi isimler hep *Türkistan*'a aittir. Bamsı Beyrek Hikâyesi de *Türkistan*'da anlatılmaktadır. Oğuzlar bunları

batıya getirirken oraya göre mahallileştirmişler ve batıda meydana gelen olaylar ile de karıştırmışlardır. Bu nedenle hikâyelerdeki tarihi ve coğrafi isimleri doğru tespit edebilmek güçtür (Gökyay, 1973: XLIV).

Zeki Velidi Togan'a göre, Türklerin cihanşümul devletin belirli coğrafi sınırlar içinde gerçekleştirilmesi gerektiğine inandıkları, destan ve rivayetlerinde görülmektedir. Bu geniş coğrafi sahanın merkezlerini *Tiyanşan Dağları* (Tanrı Dağları) ile *Orhun* Havzasındaki kutsal *Ötügen-Yış* oluşturmaktadır. Oğuz Destanı doğuda *Çin*, batıda *Rum* ve *Rus* ile birlikte *Küçük-Asya*, *İran* ve *Hindistan*'ı da içine alan büyük bir devlete ait hatıraları bir araya toplamaktadır. Bu destan, büyük yabgular devletinin merkezi olarak tek mil *Batı Türkistan*'ı almakta; hanların, yabguların yazlık karargahları *Balhaş Gölü*'nün ve *Sır-Derya*'nın kuzeyindeki *Ortak* ve *Kürtak* bölgelerini, yani bugünkü Kazakistan'ın *Arka* denilen sahalarını göstermektedir. Bu destanın tesbit zamanınının 12. yüzyıldan geç olmadığını gösteren ipucu vardır. Yabguların kış karargahlarının ise, *Aral*'ın kuzeyindeki *Kazıgurt Dağları*, *Kırk Kapılı Sayram* bölgesi ve *Zereşan* Havzasındaki *Semerkant* ve *Yalnız Ağaç* tarafları olduğu bir bir sayılmaktadır. Eski rivayetlere göre ise Türkün asıl yurdu *Isık Göl* ve *Çu* bölgesidir. Göktürk-Çin rivayeti, *Isık Göl*, Türklerin *Izıkar*'ın (bugünkü Işıgart) soğuk yaylalarına gelmeden önce *Garp Denizi* diye anılan bir deniz, yani *Aral* ya da *Hazar* denizleri yanında yaşamış olduklarını anlatmaktadır. *İran* rivayetinde ise *Isık Göl*, *Izık-art* ve *Ceyhun* (Amu Derya) açık olarak söylenmektedir. *İran-Hazar* rivayetinde ise, *Isık Göl* civarında yaşayan ve devletin meşru hükümdarı olan Türk ile *Ceyhun*'da (yani *Aral* tarafında) yaşayan amcazadesi *Guz*'un, yani Oğuz'un arasında *Yede Taşı* yani milletler üzerinde hakimiyeti temin eden tılsımlı bir taş yüzünden uzun savaşlar yapıldığından bahsedilmiştir. Hakimiyet yeniden Türk'ün eline geçmekte ve *Çin*'i, *Edil* (İtil) Havzasında yaşayan *Hazar* ile *Bulgarların* atasını, *Slav* ve *Fin* kavimlerinin atalarını, *Rusları*, yani *İskandinavları* ve *Cermenleri* bu memlekete dahil göstermektedir (Gökyay, 1973: XXXVIII-XXXIX).

Alkey Margulan'a göre, Kazakistan'da, *Korkut* efsanelerini nesilden nesile ulaştıran şecereli insanlar da vardır. Özellikle de şecereli aksakallara, *Sirderya* kıyılarında, *Janakent*, *Kazalı*, *Karmakşı*, *Kızılorda*, *Sığanak* ve *Şavildir* (Çavuldur) ve *Türkistan* kentleri civarında çok rastlanmaktadır (Margulan, 2000: 135). Buradaki *Janakent* (Yenikent), *Sır Derya* Oğuz Yabgu Devleti'nin bir dönem başkentiydi. *Karmakşı*, *Korkut* Ata'ya atfedilen mezarın bulunduğu bölgedir. *Kazalı* da yine bu bölgededir. *Kazalı* adı da *Kazılık* ile ilgili olabilir. *Kızılorda*, Kazakistan'da bugün de aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. *Türkistan*, tarihi *Yesi* kentidir.

Korkut Ata'nın babasının adı *Kara Bakşı*, *Kara Hoca*, *Karmış* olarak geçmektedir. *Korkut* Ata'nın babasının bu adlarla anılıyor olmasının nedeni, *Korkut* Ata'nın *Batı Gök-Türklerinden*, *Kara Türgişlerden* olmasıdır. *Dede Korkut*'ta, *Kanglıların* hatırası *Kanglı Koca*, *Usunların* hatırası *Uşun Koca* haline geldiği gibi, *Kara Türgişlerin* hatırası da *Kara Koca/Kara Hoca* haline gelmiştir. *Korkut* Ata'nın mezarının bulunduğu *Karmakşı* bölgesinin adı da *Kara Bakşı*'dan geliyor olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 528). Bütün bunlar birbirleriyle ilgili olup bu bölgenin Oğuzların/Türklerin yaşamındaki önemini ve tarihi sürekliliği yansıtmaktadır.

Muharrem Ergin'e göre, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde, hareket alanı dışında kalan ve bazı vesilelerle temas edilen yerler; *İstanbul*, *Rum*, *Şam*, *Mekke*, *Medine* ve *Türkistan* ile *Türkistan*'daki bazı dağlardır. *Bezirganlar*, *Beyrek*'e hediyeler almak için *İstanbul*'a gelir; *Deli Dumrul* şöhretinin *Rum*'a, *Şam*'a gitmesini ister; *Kazan oğlu Uruz* ağaca seslenirken onun *Mekke* ile *Medine*'nin kapısı olduğunu söyler; *Bayındır Han* ile *Kazan Han*'ın tavsiflerinde "*Türkistan*'ın direği" olduğu vurgulanır; *Türkistan*'ın bazı dağları da bazı vasıflandırma ve seslenmelerde geçer. *Dede Korkut*'taki Oğuz ülkesi açık ve belirli değildir

ve hayalidir. *Kazılık tağı, Kara tağ, Karacuk, Türkistan* gibi adlar Oğuzların *Maveraünnehir*'deki yurtlarıyla ilgilidir (Ergin, 1989: 53-55).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde iki yerde Salur Kazan, bir yerde de Bayındır Han için söylenmiş bir övme vardır. Bu övmeye onlar: "*Türkistan'ın direği, Karacuk'un arslanı, Emet Suyu'nun kaplanı*" olarak nitelenmektedir. Buradaki *Türkistan*, hiç şüphesiz bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. *Karacuk* adı, her ne kadar *Cizre*'nin (Cezire) güneyinde, *Dicle*'nin batısında, Irak'ta *Altun-Köprü*'nün batısında bu adı taşıyan dağlar olsa da, hikâyelerde geçen bu ad ile Oğuzlar'ın *Sir-Derya* boylarındaki ünlü sıradağlarının kastedildiği kesindir. Bazı araştırmacıların *Amid Suyu* olarak adını belirttiği *Emet Suyuna* gelince; hikâyelerde *Amid, Hamid* olarak zaten ayrıca geçmektedir ki, 15. ve 17. yüzyıllardaki Anadolu ve İran Türkleri de kentin adını aynı şekilde *Amid* olarak telaffuz ediyorlardı. Ayrıca Türklerin *Dicle*'ye *Amid* suyu dediklerine dahir hiçbir kanıt yoktur. Emet, 15. ve 16. yüzyıllarda Anadolu ve İran Türkleri arasında kişi adı olarak kullanılmaktaydı. Bu gibi nedenlerle, *Emet Suyunun Türkistan ve Karacuk* adları ile birlikte anılmasını da göz önünde bulundurarak bununla Oğuzlar'ın *Sir-Derya*'da bulunan yurtlarındaki bir ırmağın kastedilmiş olduğu söylenebilir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda *Kazılık Dağı*ndan bahsedilmektedir. Buranın da Oğuz yurdunda olduğu açıktır. *Manas Destanı*'nda da bu adı taşıyan bir yer adı geçmektedir (Sümer, 1972: 384-385).

Faruk Sümer'e göre, tarihi *Oğuz Eli* 10.-11. yüzyıllarda *Türkistan*'da, *Sirderya* boyları ile özellikle onun kuzeyindeki topraklarda yaşamıştı. Dede Korkut Destanları bu tarihi *Oğuz Eli*'ne dair olup esas itibariyle bu elin başındaki feodal beylerin gerek kendi aralarında gerek düşmanları ile yaptıkları mücadeleleri yansıtmaktadır. Onların torunları olan Türkmenler Yakın Doğu ülkelerine geldiklerinde atalarına ait hatıraları getirmişlerdir. Bu hatıralar, aradan zaman geçince, zayıf ve suni bir şekilde, yeni coğrafi çevreye uyarlanmış, destanileşmiş ve böylece elimizdeki destanlar ortaya çıkmıştır. *Türkistan* adını taşıyan başka bir yer yoktur (Sümer, 1959: 406-409).

Faruk Sümer, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Oğuzların, *Türkistan*'daki Oğuzlar olduğunu, hikâyelerin tarihi coğrafyasının da Orta Asya olduğunu, bu konuda birçok delil ileri sürerek ifade etmiştir. Faruk Sümer'e göre bu deliller kısaca şunlardır: a) Hikâyelerdeki Dede Korkut, Reşidüddin'in eseri *Camiu't-Tevarih*'de Korkut Ata adı ile geçmektedir ve bu *Oğuzname*'de, *Türkistan*'da yaşamış olan Oğuz yabgularının devlet adamı ve keramet sahibi bir kişiydi. Onun mezarı da, *Sirderya* boylarında gösterilmektedir; b) Hikâyelerdeki Salur Kazan, Ebulgazi'nin eseri *Şecere-i Terakime*'nin başlıca kaynaklarından birini oluşturan Türkmenlerin elindeki *Oğuznameler*de de geçmekte, ayrıca Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve karısı Burla Hatun'un da adları geçmektedir; c) Hikâyelerin arasında yazıldığı toplumun gözünde, hikâyelerdeki *Oğuz Eli*'nin çok eski zamanlarda yaşadığına inanılmış, *Oğuz Eli*'nin Peygamber çağında yaşadığı sanılmıştı. Ayrıca Oğuzlar, birçok hususlarda da kendilerinden farklıydılar. Kahramanların çoğunun taşıdığı adlar da 11. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski kelimelerdir. Halbuki Türkmenler'in, özellikle hükümdar ve beylerinin adlarının çoğu İslamiydi; ç) Hikâyeler, *Oğuz Eli*'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermez, *Oğuz Eli* adeta boşlukta veya askıda durmaktadır. Hiçbir zaman, Hristiyanlar'ın eline düşmemiş olan *Alınca Kalesi* bile kafir kalesi gibi gösterilmiştir. Hikâyelerde Salur Kazan ve Bayındır Han için, "*Türkistan'ın direği, Karacuk'un aslanı, Emet Suyu'nun kaplanı*" deniyor ki, *Türkistan* Orta Asya'da olduğu gibi, *Karacuk* da *Sirderya* boylarındadır. *Emet Suyu* da bu yerlerle anıldığına göre, bu bölgede olmalıdır. Hikâyelerdeki *Kazılık Dağı* da *Türkistan*'da olmalıdır, adı ayrıca *Manas Destanı*'nda da geçmektedir; e) Hikâyelerde Oğuzların düşmanlarına genellikle kafir denilse de, bu düşmanların hangi kavimler olduğu bahsedilmez. Kafir beylerinin adları hep Türkçe'dir; f) Hikâyelerin ikincisinde Salur Kazan'ın evinin, ordasının kafir beyi Şöklı Melik tarafından yağmalandığı ve anası, hatunu ve oğlunun da tutsak alınıp götürüldüğü, sonrasında

ise Salur Kazan'ın onları kurtararak Şokli Melik'i öldürdüğü, *Şecere-i Terakime*'de başka bir *Oğuznameden* aktararak biraz değişik ancak her ikisinde de ortak bir şekilde geçmektedir. Ayrıca her ikisinde, Salur Kazan'ın bir yılın öldürmesinden bahsedilmektedir (Sümer, 1959: 407-412). Faruk Sümer'e göre, hikâyelerde olduğu gibi, 10. yüzyılda *Oğuz Eli*, kuzey ve kuzeybatı yönünde Kıpçaklar, Peçenekler ve Hazarlar ile savaşmıştır. Hikâyelerdeki Oğuzlar'ın kafir adı altında belirtilen düşmanları da bunlardan birini ifade etmektedir (Sümer, 1959: 412).

Ali Öztürk'e göre, Dede Korkut Destanları'ndaki olayların arkasında, belki de tarihi coğrafyayı gösteren yerler, Orta Asya ve *Türkistan* sınırları içindeki yerlerdir. Buralar destanların ve destanlara kaynak olan tarihin beşiğidir. Dede Korkut'ta bu yerler; *Karlık Dağ*, *Karacuk Dağ*, *Kara Dağ* (Kara dağlar), *Ala Dağ*, *Kazılık Dağ*, *Gökçe Deniz* (Hazar Denizi), *Türkistan* (Ulu Türkistan), *Demir Kapı*, *Gün doğusu Genk Yer* (Horasan ili-Topkapı Sarayı Oğuznamesi)'dir. *Türkistan* adı Dede Korkut Destanları'nda, Salur Kazan ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda ve Yazıcıoğlu *Oğuznamesinde* on birinci satırda geçmektedir. Buralardaki tanımlamalarda genel olarak Salur Kazan'ın ululuğu belirtilirken *Türkistan* geniş bir il olarak anlam kazanmaktadır. Bayındır Han'ın ve Salur Kazan'ın buyruk olduğu illere *Türkistan* adının verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Yazıcıoğlu *Oğuznamesi*'ndeki *Türkistan* kavramını *Orta Asya Türkistanı* olarak kabul etmek gerekir. Dede Korkut Destanları'nda görülen coğrafya daha çok *Batı Türkistan* içindeki illerdir. Bununla birlikte, Oğuzların milattan önceki yıllara inen yaşantılarına *Doğu Türkistan* da girmektedir (Öztürk, 2012: 287-289).

Ali Öztürk'e göre, Hunların (Akhun-Karahun) devamı veya onların soyundan gelen ve Bayındır (Bayındır) boyuna etnik yönden bağlı olan Akkoyunlularla Karakoyunlular *Türkistan*'da *Aral Gölü* ve *Balkaş Gölü* çevresinde yaşadıkları devrelerin (muhtemelen İslamiyetten çok önceki yıllarda) tarihi olaylarına bağlı olarak, bu bölgelerin coğrafyası da destanlarda birinci tabakayı meydana getirmektedir. Dede Korkut Destanları'nda, *Türkistan*'ın yanı sıra, Orta Asya'ya bağlı olup, destanlarda Oğuzların yaşantısıyla ve özellikle doğa yaşantılarını şekillendiren diğer yerler, *Türkistan* içindeki yerlerdir. Bunlar sırasıyla; *Kara Dağ* (Karşı yatan Kara Dağ -Kise yatan kara tav-), *Karlık Dağı*, *Ala Tağ* (Tav), *Kazılık Dağı*, *Kaz-gurt Dağı*, *Karacuk Dağı*'dır (Öztürk, 2012: 290-291).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut Destanları'nın oluşum tarihi ile ilgili olan coğrafya Faruk Sümer'in belirttiği 11. yüzyılda Orta Asya'daki *Karaçuk Dağları*'nda yaşayan Oğuzların yurdu olan tarihi *Oğuz Eli* ile örtüşmektedir. Destanlarda bir vesile ile adı verilen *Karaçuk*, *Aladağ*, *Kazılık/Kazıgurt Dağları* ile *Türkistan* tabirleri bu coğrafyanın hatıralarını taşımaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin tesbit veya yazıya geçirildiği zaman ise Azerbaycan ve Doğu Anadolu coğrafyası ile birlikte düşünülmelidir. Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'a yönelik övgüde; "*Bayındır Hanun Güyegüsi / Türkistan'ın direği / Amit Suyu'nun aslanı / Karaçuğun Kaplanı*" ifadelerinde geçen yer adları doğrudan doğruya Orta Asya'daki Oğuzların eski yurtları ile ilgilidir (Bulduk, 2020: 12).

Üçler Bulduk'a göre, buradaki *Türkistan* tabiri genel anlamda Türklerin yaşadığı coğrafyayı kastettiği gibi Ahmet Yesevi'nin mekanı olan *Yesi* için de kullanılmış olabilir (Bulduk, 2020: 12). Rivayete göre *Pir-i Türkistan* adıyla da anılan Hoca Ahmed Yesevi, *Karaçuk Dağı*'nı keramet göstererek ortadan kaldırmış, çok genç yaşta gösterdiği bu keramet sonucunda *Yesi*'de makam sahibi olmuştur. *Yesi*'ye bu nedenle onun sıfatından dolayı *Türkistan* adı verilmiştir. *Sirderya*'nın orta kesiminde yer alan *Türkistan*'ın hemen yakınlarında da *Karaçuk Dağı* yer almaktadır. Hatta rivayetin devamında *Karaçuk Dağı*'nın yerinde *Karaçuk* adlı yerleşme yeri olup, Yesevi taallukatından gelenler bulunmaktadır (Köprülü, 1981: 29-31'den aktaran Bulduk, 2020: 12-13). Üçler Bulduk'a göre, buradaki Salur Kazan'ın övgüsünde yer alan *Türkistan* ve *Karaçuk*'un arasında geçen *Amit Suyunun* da

bir yer adı olması gerekmektedir. Ancak bu yer adının Anadolu'da bulunan *Amid/Diyarbakır* ile ilgili olması mümkün görülmemektedir. Çünkü *Amid/Amit* yerine Dede Korkut'ta iki yerde *Diyarbakır*'ı karşıladığı açık olan *Hemid/Hamid* adı kullanılmıştır. Kara Budak için kullanılan "*Hamid ile Mardin kapısını tepip açan*" nitelemesi de bu görüşü güçlendirmektedir. Bu durumda *Türkistan* ve *Karaçuk*'un *Sirderya/Sir Suyu*'nun sağ yakasında yer alan bölgeleri karşıladığı düşünülürse *Amit Suyu* ifadesinden kastedilen de *Amu Suyu* yani *Amuderya* olma olasılığı söz konusudur. Buradaki *Karaçuk*, Orta Asya'da bugünkü *Kara Tav* dağ silsilesinin güneyinde yer almaktadır ve *Kara Tav* ile *Sirderya* arasındaki bölgede Göktürk çağına götürülen Oğuz yerleşmelerinin bulunduğu bilinmektedir (Ögel, 1988: 338'den aktaran Bulduk, 2020: 13).

Dede Korkut'un birçok tarihi bağları, içerisinde bizim de yer aldığımız birçok araştırmacı tarafından, eser ve çalışmalarda ortaya konulmuştur: Dede Korkut Destanları'nın en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla ait *Sümer* metinlerinde (Seydimbek, 2000: 50, 59-60; Ömeroğlu, 2002: 73, 80-81; Sultanzade, 2010: 480-483; Gezenfergızı, 2016: 652-654; Eyüboğlu, 2019: 310-311, 769-771) ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ *Grek* metinlerinde (Baydur, 1951: 27-28; Boratav, 1958: 32; Boratav, 2012: 61-65; Jirmunskiy, 1961: 616-618; Ergin, 1989: 57; Kaya, 1995: 87-93; Şen, 2003: 602-609; Sina, 2004: 225-233; Abdulla, 2015: 27-30, 120-121, 182-183, 209-212, 256-266, 271-274, 297-298, 336; Merhan, 2016: 947; Eyüboğlu, 2019: 212-213, 244-245, 287-288, 311-313, 470-473) yer almaktadır. Dede Korkut, birçok anlatının oluşmasına kaynaklık etmiştir ve birçok destan, hikâye, efsane ve masal ile ilişkilidir. *Alpamiş* (Paksoy, 1985: 620-622; Ergin, 1989: 50-51; Kaya, 1995: 87-93; Tural, 2000: XXI-XXII; Nisanbayev, 2000: 7; Konıratbayev, 2000: 156; Gülensoy, 2004: 81-82; Fedakar, 2004: 136-141; Bahadırova, 2005: 114-120; Üçüncü, 2006: 24, 52-53, 66-67; Eyüboğlu, 2019: 203-210), *Kozı Körpeş Bayan Sulu* (Avezov, 1997: 99; Aça, 2002: 16; Eyüboğlu, 2019: 210-211), *Koroğlu* (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVII-XXVIII; Eyüboğlu, 2019: 375), *Oğuz Kağan* (Sümer, 1959: 363-368; Gökyay, 1973: CLIII, Ercilasun, 1994: 82-84, 87; Sakaoğlu, 1998: X; Genç, 2000: 169-170; Eyüboğlu, 2019: 122-126, 282-284, 381-383), *Kublandı/Koblandı* (Gökyay, 1973: CVIII-CX; Eyüboğlu, 2019: 422), *Ak Köbek* (Ercilasun, 1994: 82; Duymaz, 1996: 49-57; Eyüboğlu, 2019: 422-423) gibi birçok destan Dede Korkut'la yakından ilişkilidir. Dede Korkut'taki *Kanlı Koca*, *Uşun Koca*, *Duha Koca* vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki *Kanglı* (Gökyay, 1973: CX; Togan, 1982: 124; Özkan, 1997: 274-275; Margulan, 2000: 130-131; Kalafat, 2007: 226-230; Eyüboğlu, 2019: 344-351, 351-360), *Usun* (Togan, 1982: 124; Gökyay, 1973: 329, CLVIII-CLIX, CLXXVI; Eyüboğlu, 2019: 330-332, 446-449, 480-482), *Daha* (Eyüboğlu, 2019: 297-317, 328-329) gibi eski Türk boylarının adlarıyla ilgilidir. Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (*Ulaş* ile *U-çe-le*; *Toymaduk* ile *Tonyukuk*; *Dundar* ile *Tu-mo-tu/Du-mo-du* vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır (Ercilasun, 2000: 158-159; Ercilasun, 2002: 30-33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 387-445). Dede Korkut'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) bire bir aynı şekilde *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2. (*Doğu*) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734)* ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) arasında da vardır (Eyüboğlu, 2019: 255-275, 362-364, 387-445; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 295-296; Eyüboğlu, 2022c: 219-224). *Camiu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecerelerindeki birçok kişi (*Oğuz Han*, *Kün Han*, *Dib Yavkuy*, *Kuzı Yavı*, *Kayı İnal Han*, *Köl Erki*, *Tuman Han*, *Kayı Yavkuy* vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldığında Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile bire bir örtüşmektedir (Sümer, 1959: 360; Togan, 1982: 118-125, 132-137; Gökyay, 1973: XL; Ercilasun, 2002: 26-28; Eyüboğlu, 2019: 118-166). Dede Korkut'ta geçen

Karadağlar, Aladağlar, Kazılık Dağı, Demirkapı, Amit Suyu, Gökçe Deniz, Kara Dere vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, dstandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300).

Bu tespitlerden Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda şöyle demektedir: “*Tülü kuşun yavrusu / Türkistanun direği / Amit suyunun aslanı / Karaçugun kaplanı*” (Tezcan ve Boeschoten 2001: 88). Burada geçen *Türkistan* ve *Karaçuk* ile yer adları kastedildiğinden, ikisinin ortasındaki *Amit suyu* ifadesi de ancak coğrafi bir yer adı olabilir. Nitekim soylamada zaten *Tülü kuşun yavrusu* ifadesi ile soyuna vurgu yapılmış olup, soyuyla ilgili ikinci bir nitelemeye gerek kalmamıştır. Aslında burada tarihi alt tabakada, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı *Su-lu Kağan (716-738)/Salur Kazan* (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 444-445)'ın devletine ve coğrafyasına atıf vardır; Onokların/Türgişlerin batıdaki Nu-şe-pi boylarının öncülüğünde kurulan Kara Türgiş Devleti, Onokların/Türgişlerin doğudaki Tu-lu boylarından hakimiyeti devralmıştı ki, büyük olasılıkla buradaki *Tülü kuş*, adı Çinliler tarafından kaydedilmiş şekliyle geçen *Tu-lu* boylarının hem gerçek Türkçe adı, hem de ongunu olmalıdır, bu nedenle Tu-lu boylarından hakimiyeti devralan Su-lu Kağan da *Tülü kuşun yavrusu* olarak nitelendirilmiştir; buradaki *Karaçuk*, halen daha kaplanları hakkında anlatılan efsanelerin bol olduğu, Kazakistan'da *Sir Derya*'ya paralel bir şekilde uzanan, Dede Korkut Destanları'nın ünlü *Kara Dağları / Karaçuk*'u olup, *Amit Suyu* ise, kıyısında aslanların yaşadığı *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019: 429-430).

Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da birçok yer adı geçmektedir. Kara Budak'ın tanıtımında, “*Türkistanun direği*” (Türkistan'ın direği) (Ekici, 2019: 127, 200) ifadesi geçmektedir.

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut'un Türkmen varyantında, Oğuzların Melallaşmakı Boyu'nda, coğrafi açıdan çok sayıda yer adı geçmektedir. Türkistan'da oturan Oğuzların kavim kavim, tayfa tayfa, tire tire, uruğ uruğ yaşadıkları ve onların hepsine Bayındır Han'ın hanlık ettiğinden söz edilmektedir. Bayındır Han'ın kurduğu meclise *Balkan* dağında oturan, *Etrek* kenarında oturan, *Köpetdağın* eteğinde oturan Oğuzlardan, *Tecen, Murgap, Amıderya*

kenarında oturan Oğuzlardan, *Sırlı derya* (Sirderya) kenarında oturan, *Kubatağ* eteğinde oturan, *Ural Dağ* eteğinde oturan, *Har Al* (Aral) denizinin kenarında oturan, *Sebiz*'de, *Çırçıklı*'da, *Vas*'ta, *Diyarbakir*'de, *Hanka*'da, *Hazarasıp*'ta, *Ket*'te, *Kaspi* (Hazar) deniz kenarında oturan Oğuzlardan, kısaca İç Oğuzdan, Dış Oğuzdan adamlar gelmiştir. Dede Korkut'un Türkmen varyantında, Gorkutın Gabrı Kazılgı-I Boyu'nda, *Türkistan*'dan (Türküstan) bahsedilmektedir. Burada geçen *Türkistan* (Türküstan) adının bazı yerlerde Kazakistan'daki bugünkü *Türkistan* kentiyle karıştırıldığı anlaşılmaktadır. *Türkistan*'da (Türküstan) yaşayan Oğuzlar arasında Akövlü Bey'in adı geçmektedir (Erdem, 1998: 175-176).

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut'un Türkmen varyantında, Gorkutın Gabrı Kazılgı-I ve Gorkutın Gabrı Kazılgı-II Boylarında, birçok yer ve boy adı geçmektedir. Gorkutın Gabrı Kazılgı-I Boyu'nda, *Türkistan*'da (Türküstan) yaşayan Oğuzlar arasında Akövlü Bey, *Çırçıklı*'da yaşayan İç Oğuz halkına hanlık eden Kara Han, *Şehrisebiz* kalesinin etrafında yaşayan İç Oğuz halkına hanlık eden Utamış Han, *Amıderya* kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Nazar Han, *Murgap* kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Toğtamış Han, Dış Oğuz halkının *Als* iline hanlık eden Yazır Han, *Köpetdağ* eteğinde yaşayan Dış Oğuz hanlarından biri olan Vekil Han, *Etrek* kenarında yaşayan Dış Oğuz hanlarından Göklen Han, *Balkan dağ* eteğinde oturan Dış Oğuz hanlarından Yapağılı Han, *Kaspi* (Hazar) deniz kenarında yaşayan Dış Oğuz hanlarından Iva Han'dan söz edilmekte, *Çardağlı Çandıbil*'de yaşayan Köroğlu'ndan bahsedilmekte; Köroğlu'nun *Karrıkala*'sında üç gün, *Tazekala*'da üç gün meclis kurulduğu anlatılmaktadır. Ayrıca Korkut Ata'nın Köroğlu'na soylamasında *Turan* adı geçmektedir. Gorkutın Gabrı Kazılgı-II Boyu'nda, *Mangışlak*'ta Çovdurların Akbay ve Karabay adlı hanlarından, *Vas*'da Yemreli halkı ve Aşna Bey'den, *Hanka*'da yaşayan Akövlülerin hanı Güneş Han'dan, *Hazarasıp*'ta yaşayan karaövlülerin hanı Kalkan Han'dan, *Har Al* (Aral) deniz kenarında yaşayan Dış Oğuzların Biçene (Biçenek) boyunun hanı Galdav Han'ı devirerek yerine Dana Beyi han yapmalarından, *Altın Orda*'da yaşayan ve kuzey taraftan düşman geldiğinde hemen Dış Oğuz'a ve İç Oğuz'a haber veren Duydurga halkının hanları Alaş Han ve daha sonra yerine geçen Algır Bey'den, *Sırlı derya* (Sirderya) kenarında oturan İç Oğuzların ortasındaki Bekdili halkının hanı Gamlı Han'dan, *Ural dağ* eteğinde oturan Oğuzların Kaylı (Kayı) halkı ve hanı Karlı Han'dan, Bayındır Han'ın, Toğta Han'ın yüz bin askerle *Türkistan*'a Oğuzların üzerine yürüdüğünü haber alması üzerine İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerine danışarak Oğuzların 24 hanlığından toplam iki yüz bin asker toplanmasına karar verildiğinden söz edilmiştir (Erdem, 1998: 176-177).

Sadık Tural-Annaguli Nurmehmet'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türkmenistan varyantında, Korkut'un Kabri Kazılgı 1 boyunda, Oğuzların kendi aralarındaki iç çekişmelerden sonra bir kısmının *Türkistan*'dan *Mangışlak*'a göçü de anlatılmıştır (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVIII).

Türkmen varyantında, *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'nda, Korkut Ata, Bayındır Han'ın yeniş toyundan sonra kırk ay, kırk gün, kırk gece, kırk saat daha yaşamış, yaşı yüz yirmiye gelmiştir. Bunun üzerine Korkut Ata'nın yüz yirmi yaşını kutlamak için düzenlenen büyük bir toya İçoğuzlar, Dışoğuzlar gelmişler, toy bitip de herkes evine gidince yine Korkut Ata'nın kulağına "*Korkut'un kabri kazıldı*" diye bir ses gelmiştir. Korkut Ata, gönül açmak için *Sirderya* (Sir Derya) kenarına varmış, yine kulağına "*Korkut'un kabri kazıldı*" diye bir ses gelmiş; bu sesteki çok yorulan, bunalan Korkut Ata kendini *Sirderya*'ya atmak istemiştir. Ancak bu sefer de ölümden kurtuluş olmadığını, onu *Türkistan*'da kazılan kabre gömeceklerini, il-ulusla vedalaşmasını söyleyen bir ses gelmiştir. Bunu işiten Korkut Ata atına atlayıp mekanına gitmiş; üç yıl, üç ay, kırk gün, kırk gece daha geçtikten sonra Korkut Ata "*Görme-Görüşüm var*" diyip İçoğuz, Dışoğuz il-ulusunu çağırarak; yirmi yedi günde gelecek olanlar gelmiş, bu yerde üç gün yeme içme olmuş; üçüncü gün Korkut Ata öğüt

vermiş, ölümden kurtuluş olmadığını ve kendisinden razı olmalarını söylemiş, ardından ölmüştür. Korkut Ata'nın ölümünden sonra Oğuz il-ulusu, onu *Türkistan*'daki kardeşlerinin yanına kazılan mezara gömmüşler, ardından Korkut Ata'nın aşını vermişler, üçünü, yedisini, kırkını düzenlemişlerdir:

“Şimdi haberi kimden al. Korkut Ata'dan al. Bu yeniş toyundan sonra yine kırk ay, kırk gün, kırk gece, kırk saat burada kaldı. Yaşı yüz yirmiye ulaştı. Korkut Ata'nın yüz yirminci yaşını kutlamaya İçoğuz, Dışoğuz il-ulusu geldi. Çok büyük toy kuruldu. At yarıştırdı, güreş tutuldu, ok atışıldı. Boğa, erkek deve, koçgar, horoz, it vuruşturuldu. Toy sovuldu, tamamlandı. Korkut Ata misafirleri uğurlayıp eve geldi, demini-dincini aldı. Bu sırada yine o ses, “Korkut'un kabri kazıldı” sesi kulaklarına geldi. Bu defa bu ses, Korkut Ata'nın keyfini, neşesini kaçırdı, çok kötü yordu, güçten düşürdü. Nereye varsa kurtulamadı. Bunun üzerine gönül açmak için atlanıp gezmeye çıktı da Sırderya kenarına varıverdi. O vakit tan sırasıydı. Atından indi. Buradaki güzellikleri seyretti, az biraz gönlü açıldı. Bu sırada yine “Korkut'un kabri kazıldı” diyen ses kulaklarına geldi. Korkut Ata bu sestən çok etkilenip, tezden kendini Sırderya sularına atıvermek istedi. Deryanın kenarına vardı, kendini suya atacağı sırada; “Korkut namertlik etme. Ölümden kurtuluş yoktur. Sen mutlaka öleceksin. Ölüm vaktin yaklaştı. Yine kırk ay, kırk gün, kırk gece geçtikten sonra emaneti vereceksin. Seni, il-ulusun, Türkistan'da kazılan kabrinde toprağa verecek. O vakte kadar il-ulus ile hoşlaş, vedalaş, helalleş..” diyen ses kulağına geldi.

Bu sözleri işiten Korkut Ata atına atlayıp, yurduna dönüp geldi. Geldikten üç yıl, üç ay, kırk gün, kırk gece geçince “Görme-görüşüm” var deyip İçoğuz, Dışoğuz il-ulusunu çağırdı. Bunun görüşüne bütün Oğuz il-ulusundan adamlar geldi. Yirmi yedi gün içinde bütün gelecek kişiler geldiler. Üç gün burada yeme-içme oldu. Üçüncü günü gecesı, öğüt-nasihät meydanına çıktı. İl-ulusun ortasına oturup şöyle dedi:

- *“Hey, halkım. Ölümden kurtuluş yokmuş, olmuyormuş. Sizler benden razı olun, hakkınızı helal edin. Benim mecalim kaçtı, gücüm kalmadı..” dedi. Korkut Ata orada can verdi.*

Korkut Ata'yı Oğuz il-ulusuna götürüp Türkistan'daki kabristanda (gonamçılık) kendi kardeş ve akrabalarının yanında, önceden kazılan bir kabire gömdüler. Üzerine nakışlı taş koydular. Kubbe saldılar. Ölü aşını dağıttılar. Üçünü, yedisini, kırkını geçirip herkes evine, obasına dağıldı.

“Yahşi hiç yaşmaz / yamanın yazısı öçmez..” dedikleri gibi, Korkut Ata, bizim aklımızda, hafızamızda daima yaşamaktadır.

/... deyip, Gurbankılıç Ozan ayıttı.../” (Rahmanov, 1997: 112).

Korkut hakkındaki Korkut'un Kabri Kazıldı Efsanesi şöyledir: “Bir varmış, bir yokmuş. Eski zamanlarda bahşılardan piri Korkut pir denilen kerametli bir adam varmış. O olmuşları ve olacakları bilirmiş. Korkut Pir Türkmen İli'nde Hoca Ahmet'in yanında yaşarmış. Ancak Korkut Pir, Hoca Ahmet'ten bilgili, akıllı, merhametli imiş, hem de daha yaşlıymış.

Günlerden bir gün Korkut düğünde saz çalıp söz söyleyip, destan diyerek meclise hitap ediyormuş. O zaman meclistekilerden biri ayağa kalkarak:

- *Korkut'un kabri kazıldı, demiş.*

Bu sözden Korkut Pir çok incinmiş. Öfkeyle kalkıp gitmiş. Bu gidiş Mankışlak'a kadar sürmüş. Burada yine birinin düğününde saz çalıp, söz koşup, destan söylüyormuş ki, bir adam yerinden kalkıp onun sözünü keserek:

- *Korkut'un kabri kazıldı, demiş.*

Korkut Pir burayı da kızgınlıkla terk etmiş. Bu kez de Balkan'a gelmiş. Yine bir düğünde Korkut Pir saz çalıp, söz koşup destan söylüyormuş ki, bir adam onun sözünü kesmiş ve:

- Korkut'un kabri kazıldı, demiş.

Korkut Pir bu yerden de çıkıp gitmiş. Gide gide Alıs İli'ne varmış. Burada da o, bir kişinin evinde saz çalıp, söz koşup, destan söylüyormuş. Bir kişi onun sözünü yarıda kesmiş:

- Korkut'un kabri kazıldı, demiş.

Korkut buradan da öfkeyle ayrılmış. Gidip Merag'a ulaşmış. O yine bir düğünde saz çalıp, söz koşup, destan söylüyormuş. Biri kalkıp Korkut'un sözünü kesmiş ve "Korkut'un kabri kazıldı", demiş.

Sonra Korkut burayı da terk ederek Semerkant'a gitmiş. Yine aynı sözleri işitmiş. Sonunda Korkut, bu benim alın yazım, bundan kurtuluş yoktur, demiş. Türkistan'a dönmüş ve kendi kabrini kazarak burada ölmüş. Ölmeden önce Korkut Pir, ölümden kurtulmak olmaz, diye vasiyette bulunmuş.

Korkut Pir, kavminin sorunlarını çözen biriymiş. Onun için cenazesinde bütün Türkistan, bunun yanında Türkmen ve diğer illerden de pek çok insan gelmiş. Halen de insanlar akın akın gelip Korkut'un kabrini ziyaret ederler. Her Cuma günü Korkut'un mezarında büyük kalabalık toplanır, kurbanlar kesip açları doyururlar, çıplakları giydirebilirler. Ziyarete gelenler Korkut için dua ederler" (Bayat, 2003: 40-41).

Dede Korkut Oğuznameleri'nin, Orta Asya bağı olmaksızın sadece Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında oluştuğunu ileri süren görüşler, her şeyden önce genel Türk tarihine, bu konudaki tarihi-arkeolojik-destani bilgi ve malzemelere aykırı olup Türklerin Orta Asya'da ortak bir kökten ve coğrafyadan yayıldığına ve birliğine de aykırılık teşkil etmektedir ki, bilimsel hiçbir dayanağı yoktur. Bu görüşler aslında Dede Korkut Oğuznameleri'nin üst coğrafyasında meydana gelen değişmelerin ve mahallileşmenin bir yanılması olup Dede Korkut'la ilgili birçok gerçeği de açıklamaktan uzaktır.

Türk tarihi hakkında bilgi veren tarihi-arkeolojik-destani-efsanevi, neredeyse tüm kaynaklara göre, başta İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Usunlar olmak üzere, Gök-Türkler, Türkişler, Uygurlar, Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar, hatta Selçukluların, Osmanlıların, Akkoyunluların, Karakoyunluların ataları Orta Asya'da yaşamıştır; her ne kadar Dede Korkut Oğuznameleri'nin tarihi bir varyantı olan Dede Korkut Kitabı, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yazıya geçirilmiş olsa da, Dede Korkut Oğuznameleri'nin diğer birçok tarihi varyantı veya Dede Korkut hakkında bilgi veren tarihi kaynaklar, *Camiu't-Tevarih*, *Tarih-i Abira Ulusu* (Dört Ulus Tarihi), *Nesaimü'l-mahabbe*, *Tarih-i Salır Baba*, *Şecere-i Terakime*, *Tuhfetü's-sürür*, *Yusuf-Ahmet Destanı*, *Dana Ata Oğuznamesi*, *Şeceretü't-Türkmaniye*, *Kazan Oğuznamesi*, *Sarık Halkının Tarihi*, *Musavver Türkistan Tarihi* ve *Seyahatnamesi* gibi eserler, ya Orta Asya'da yazılmıştır, ya da Orta Asya ile ilgilidir; Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok tarihi yer adı, *Oğuz Eli*, *Türkistan*, *Amıt Suyu*, *Karaçuk*, *Aladağ*, *Karadağ*, *Demirkapı*, *Gökçe Deniz* vb. yerler ile Türkmen varyantındaki boyların ve Kazak Türklerindeki *Korkut* efsanelerindeki yer adlarının neredeyse tamamına yakını Orta Asya'dadır; günümüzde Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan Dede Korkut varyantları oldukça az iken, Orta Asya'da, Türkmenlerde, Dede Korkut Oğuznameleri'nin tamamı, hatta daha fazlası, yeni tespit edilmiş hikâyeler ve rivayetler yaşamaya devam etmektedir; Dede Korkut Oğuznameleri'nin, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan az sayıdaki varyantı da, oldukça hikâyeleşmiş, hatta masallaşmış bir şekilde yaşamaya devam ederken, Orta Asya'da, Türkmenlerde destani hikâye formunu neredeyse korumakta, hatta Kazak Türklerinde, *Alpamış* örneğinde olduğu gibi, destan formunda da yaşamaya devam etmektedir;

Korkut'un/Dede Korkut'un/Korkut Ata'nın kendi şahsına ait bir anlatı, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında neredeyse görülmezken, Türkmenlerde Korkut Ata'nın şahsına özel bir boy/hikâye dahi bulunmakta, Kazak Türkleri ve Başkurt Türkleri arasında, *Korkut* efsaneleri oldukça yaygın bir şekilde anlatılmakta olup, Kazak Türkleri ve Başkurt Türkleri arasında çok sayıda kişi de kendi soyunu Korkut Ata'ya bağlayan şecerelere sahiptir; Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında, Dede Korkut'un kıl kopuzu ve ondan kalan musiki neredeyse görülmezken, Orta Asya'da, Kazak Türklerinde, Korkut'un kopuzu (kobız) ve küyleri (ezgileri, müziği) çok canlı bir şekilde, üstelik popüler kültürde de yaygın bir unsur olarak yaşamaya devam etmektedir. Bütün bu tarihi gerçekler, Dede Korkut Oğuznameleri'nin Türklerin anayurdu Orta Asya'da ortaya çıktığını açık bir şekilde ortaya koymakta, kanıtlamaktadır.

Dede Korkut Destanları'nın gerçekte Türkistan'da, Orta Asya'da ortaya çıkmasına rağmen, Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına göçleriyle birlikte, anayurttaki yer isimlerini yeni yurttaki yerlere uyarlamalarının ve benzer tarihi olaylar yaşamalarının da etkisiyle, destanlar tarihi süreç içerisinde mahallileşmiş, bir süre sonra da destanların yeni yurttan ortaya çıktığına inanılmaya başlanmıştır.

Dede Korkut Destanları'nda, Dede Korkut'un türlü varyantlarında, Dede Korkut'la ilgili halk anlatılarında adı geçen yerlerden birçoğu, tarihi devirlerde, Türklerin yaşadığı coğrafyada gerçekten varolmuş, hatta bazıları bugün dahi adı kullanılmakta olan yerlerdir ki, bu durum, Dede Korkut Destanları'nın tarihi köklerine işaret etmektedir. Dede Korkut Destanları, Türklerin anayurdu Orta Asya'da ortaya çıktığı gibi, Türklerin, Selçuklular ve sonraki dönemlerde İran, Irak, Anadolu, Azerbaycan ve devamında göç ettiği Balkanlar'a kadar gelişile birlikte, bir taraftan anayurttaki yer adları yeni yurtlardaki yer adlarına dönüştürken, Dede Korkut Destanları da yeni yurtlara uyum sağlamış, içerisindeki yer adları da yeni yurtlardaki yer adlarıyla harmanlanmış ve mahallileşmiştir. Bunun bir sonucu olarak Dede Korkut Destanları, bir taraftan anayurt Orta Asya'dan izler taşıdığı gibi, bir taraftan da Anadolu-Azerbaycan'dan izler taşımakta olup, bu bakımdan Dede Korkut, bugün kökleri eskiye dayanan, zengin ve ihtişamlı bir kültüre sahip Türk milletinin birlik ve beraberliğinin sembolü, zengin bir kültürel mirasının ifadesi, insanlığın ortak değerlerine atıfta bulunan ve geniş Türk coğrafyasını bünyesinde taşıyan önemli bir değere ve zenginliğe sahiptir.

Türkistan; batısında *Hazar Denizi*, *Ural Nehri* ve *Ural Dağları*; kuzeyinde *Tobol Nehri*, *İrtiş Nehri*, *Altaylar*; doğusunda *Gansu Koridoru*, *Altın Dağları*, *Kunlun Dağları*; güneyinde *Tanrı Dağları*, *Pamirler*, *Karakurum Dağları*, *Hindikuş Dağları*, *Köpet Dağı* ile çevrilidir. *Türkistan*, *Tanrı Dağları* ve *Altay Dağları* ve ikisi arasında bulunan çok sayıda göl tarafından, *Batı Türkistan* ve *Doğu Türkistan* olarak ikiye ayrılır. *Türkistan*, günümüzde çok sayıda bağımsız devleti ve özerk bölgeyi içerir. *Batı Türkistan*; *Kazakistan*, *Kırgızistan*, *Özbekistan*, *Türkmenistan*, *Tacikistan* ve *Afganistan*'ın kuzey kesimlerini kapsarken; *Doğu Türkistan* ise Çin'e bağlı *Doğu Türkistan Özerk Bölgesi*'ni içerir. Geniş anlamda bu bölgeye *Moğolistan*, özellikle de batı bölgeleri dahildir.

Türkistan, 6000 km. genişliğinde ve 2500 km uzunluğunda, dağlar, bozkırlar, çöller, nehirler, göllerden oluşan geniş ve büyük bir kuşaktır. *Batı Türkistan*'ın batısında *Hazar Denizi*, ortasında *Aral Gölü*, doğusunda *Balkaş Gölü* ve *Zaysan Gölü* yer alır. Bölgenin yüksekliği doğudaki *Altaylar*'dan batıya gidildikçe azalır. *Aral Gölü*'ne dökülen *Amu Derya* ve *Sir Derya* nehirleri bu bölgededir. *Batı Türkistan*'ın yüzölçümü 3,836,503 km²'dir. *Doğu Türkistan*, *Tanrı Dağları* tarafından kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmıştır. Güneyi *Tarım Havzası* ya da *Kaşgarya*, kuzeyi ise *Çungarya* olarak bilinir. *Doğu Türkistan*'ın yüzölçümü 1,710,000 km²'dir (Bahar, 1994: 234).

Buradaki yüzölçümü daha anlaşılabilir olsun diye Türkiye'nin yüzölçümünün 783,562 km² olduğunu belirtelim. Yani yüzölçümü olarak; *Batı Türkistan*, kabaca 4.9 kat; *Doğu*

Türkistan, kabaca 2.2 kat; *Türkistan*, 7.1 kat Türkiye'den daha büyüktür. Buna Mğolistan'ın batı kesimleri de dahil edildiğinde, *Türkistan* yüzölçümü olarak 8 Türkiye demektir. Türkiye'nin; Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tarihi, coğrafi, kültürel, iklimsel, dil ağızları, yiyecek, giyecek vb. birçok farklılığın olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'den 7-8 kat daha büyük bir coğrafi alanı kapsayan *Türkistan*'ın da içerisinde ne kadar farklılıklar barındırabileceği daha iyi anlaşılabilir. *Türkistan*'ın önemli bölümü Türk kültürünün etkisi altında olsa da, diğer bölümleri tarihi süreç içerisinde Fars, Sogd, Arap, Hint, Tibet, Moğol, Tunguz, Çin, Sibirya, Rus vb. kültürleriyle etkileşim halinde olmuştur.

3.2. Üst Coğrafya

Faruk Sümer'e göre, Oğuzların Anadolu'ya göç ettiği dönemlerde, Anadolu'nun büyük bir kısmı, özellikle Orta, Güney ve Batı Anadolu bölgeleri, nüfusu az, hareketsiz, geri kalmış bir ülke görünümündeydi. Bunun başlıca nedenleri, birinci dereceden uluslararası ticaret yollarının o zamanlarda bu ülkeden geçmemesi, Sasani-Bizans ve sonrasında Bizans-Arap mücadelelerinin bölgede yaptığı tahribattı. Bu nedenle de Oğuz Türkleri, az bir güçle Orta ve Batı Anadolu'yu çok kısa bir zamanda, ciddi bir direniş görmeden kolayca ele geçirebilmişlerdi. Sonuçta, Arapların hem Emeviler hem de Abbasiler döneminde, birçok defa bizzat hükümdarların kumandasında büyük ordularla gelip de bir türlü alamadıkları Anadolu, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nı takip eden 8-10 yıl içinde baştan başa Türklere açılmıştı. Ülkenin her tarafı Oğuz kümeleri ile dolmuştu. Bunlar, *Türkistan* ve *İran*'da yaşayan soydaşları tarafından daima besleniyor, yeni gelenler ile sayıları daima artıyordu. Böylece Anadolu ile *Türkistan* arasında bir göç kanalı meydana gelmişti. 13. yüzyılın birinci yarısının ortalarına doğru ise 1220'de başlayan Moğol kasırgasından kaçan, *Türkistan*, *Horasan* ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya birbiri arkasından kalabalık Türkmen kümeleri gelmeye başlamıştı. Böylece Oğuzlar'ın büyük çoğunluğu Anadolu'da toplanmaya başlamıştı. Bu sırada *Sir Derya* boylarındaki kentlerde ve köylerde yaşayan oturan Oğuzlar da Anadolu'ya geliyordu. Sonuç olarak Anadolu, 11. yüzyıldan başlayarak 14. yüzyıla kadar süren yoğun göçler ile her bakımdan bir Oğuz-Türkmen ülkesi haline geldi. Oğuzlar Anadolu'ya gelirken maddi ve manevi kültürlerini de yanlarında getirmişlerdi. Mezarı *Sir Derya* boylarında bulunan Dede Korkut'un manevi şahsiyeti de, destanların yanında, Anadolu'ya geldi. Oğuz Türkçesi de, henüz *Türkistan*'da iken bugünkü özelliklerini taşıyordu. Günümüzde Anadolu Türklerinde, ataları olan Oğuzlar'ın kültürleri, ruhi davranışları ve antropolojik özellikleri hakimdir (Sümer, 1972: XII-XIV).

Tarihi insanlığın en eski devirlerine kadar uzanan Anadolu, tarihi süreç içerisinde birçok farklı topluluğa, uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da birçok halk ortaya çıktığı gibi, birçok halk da Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu bütün bu halkları içerisinde eriten dev bir kazan gibidir. En eski devirlerde Anadolu'nun birçok yerlerinde çeşitli topluluklar yaşamıştır. Bugün modern insan *Homo Sapiens*'in yanında *Homo Neanderthalensis*, yani *Neandertal* olarak bilinen insansı tür de Anadolu'da yaşamıştır. Anadolu; *Paleolitik Çağ* (Eski/Kaba/Yontma Taş Çağı), *Mezolitik Çağ* (Orta Taş Çağı), *Neolitik Çağ* (Yeni/Cıvalı Taş Çağı), *Kalkolitik Çağ* (Bakır/Maden Taş Çağı), *Tunç Çağı*, *Demir Çağı* gibi çağları yaşamıştır. Anadolu'da eski devirlerden kalan birçok mağara, sonraki devirlerden kalan birçok höyük, daha sonraki devirlerden kalan birçok antik kent bulunmaktadır. Anadolu; Hatti, Hitit, Asur, Troya, Lidya, Frigya, İonya, Karya, Likya, Pamfilya, Kilikya, Urartu, Fenike gibi birçok topluluğa yurt olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde Anadolu'ya, bir taraftan Kafkasya'nın kuzeyinden, bir taraftan İran üzerinden Avrasya/Orta Asya halkları ve Türk toplulukları tarafından göçler olmuştur. Özellikle bu ilk Avrasya/Orta Asya ve Türk göçleri, daha yakın olan Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine

gerçekleşmiştir. Ancak bu göçler kalıcı olmamış, gelen topluluklar hep yerli halklar içerisinde erimişlerdir.

Türk tarihinin Kimmer, İskit/Saka, Hun, Gök-Türk gibi dönemlerinde Kafkasya, Anadolu-Azerbaycan, Mezopotamya, İran bölgelerine yapılan bu göçler sonucunda Türk kültürü bölgede etkisini hissettirmeye başlamıştır. Anadolu'da Türkleri kalıcı yapan ilk büyük göç dalgası ise 11. yüzyılda yaşanmıştır. 11. yüzyılın başlarında Oğuz/Selçuklu göçleriyle birlikte, Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'ya Türk göçleri hızlanmıştır. Özellikle bir ucu Orta Asya'ya, bir ucu Anadolu'nun iç kesimlerine uzanan Büyük Selçuklu Devleti döneminde birçok göçebe ve yerleşik Türk toplulukları Anadolu'ya göç etmişlerdir. 13. yüzyılda Moğolların güç kazanması ve Moğol İstilasının ortaya çıkmasıyla birlikte, Orta Asya'dan Anadolu'ya yeni bir büyük göç dalgası daha yaşanmıştır. 15. yüzyılda, birkaç asır önceki Selçukluların sınırlarına ulaşan, bir ucu Orta Asya'ya, bir ucu Anadolu'nun iç kesimlerine uzanan, Ankara Savaşı'nda Osmanlıları yenen Timurlu Devleti döneminde de yeni bir göç dalgası yaşanmıştır. Doğudan sürekli gelen Türk göçleri nedeniyle, daha önce Anadolu'ya gelenler sık sık batıya kaymışlar, böylece Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında boylar birbirini itekleyerek yeni yeni göç hareketlerine neden olmuşlar; bir anlamda sık sık *Boylar/Kavimler Göçü* yaşanmıştır. 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar yaklaşık dört yüz yıl boyunca devam eden bu Türk göçleri sonucunda Anadolu bir Türk yurdu haline gelmiştir. Tarihin eski devirlerinde Anadolu'ya gelen nüfusu az Türk toplulukları yerli halklar içerisinde erilerken bu kez durum tersine dönmüş, Anadolu'nun yerli halkları, birkaç yüzyıl içerisinde kitleler halinde Anadolu'ya gelen kalabalık Türk toplulukları içerisinde erimişlerdir. Böylece Türk nüfusu ve kültürü baskın çıkmış, Anadolu'ya gelen Türkler nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmuştur. Yani Anadolu, eski toplulukları ile Türkleri birarada içerisinde eritmiş bir kazan, tarihin farklı dönemlerinde çeşitli toplulukları kaynaştırmış bir harman yeri gibidir.

Anadolu'ya yapılan bu göçler sonraki devirlerde de devam etmiştir. Son bir iki asırda, yıkılma sürecince Osmanlı Devleti'nin sınırları daraldıkça, Balkanlar'dan, Orta Doğu'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yeni Türk göçleri olmuş; ayrıca Çerkesler gibi başka halklar da Anadolu'ya göç etmişlerdir. Sadece son yirmi-otuz yıl içerisinde bile, 1980'li yıllarda Bulgaristan'dan, 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek'ten, 2010'lu yıllarda Suriye'den, 2020'li yıllarda Ukrayna ve Rusya'dan Anadolu'ya birçok göçler daha olmuştur. Bütün bu göçler Anadolu'nun insan yapısını, nüfusunu vb. etkilemekte, şekillendirmektedir.

İster Anadolu'da, Mezopotamya'da, Orta Asya'da olsun, ister Avrupa'da, Uzak Doğu'da, Afrika'da, Amerika'da olsun, dünya üzerindeki tüm insanlar; aynı gezegende yaşamaktadırlar, tarihin erken devirlerinde Doğu Afrika'dan dünyaya yayılmışlardır, aynı soydan gelmektedirler, çok büyük oranda *Homo Sapiens*ler, genlerinin çok büyük bir kısmı aynıdır, yaşam şekilleri (doğum, yemek yeme, su içme, uyku, evlilik, üreme, ölüm vb.) kültürel farklılıklar dışında aynıdır. Dünya üzerindeki tüm insanlar aynı gezegenin insanıdır. Nerede olursa olsun, tarihi-arkeolojik tüm kalıntılar, buluntular, materyaller insanlığın ortak mirasıdır, tarihidir.

Bu bakımdan; Avrasya/Orta Asya Türk tarihi ve kültürel mirası gibi, Anadolu'nun eski çağlara uzanan yerli halklarının tarihi ve kültürel mirası da Türkiye'nin öz tarihi ve kültürel mirasıdır. Kimmer, İskit/Saka, Hun, Gök-Türk, Oğuz, Selçuklu, Osmanlı dönemleri gibi; Karain, Göbeklitepe, Karahantepe, Boncuklu Tarla, Çatalhöyük, Hatti, Hitit, Troya, Lidya, Frigya, İonya, Karya, Likya, Urartu da Türkiye'nin, Türklerin, Anadolu insanının öz tarihi ve kültürel mirasıdır. Bütün bu tarihe ve kültürel mirasa sahip çıkmak gerekir.

Mehmet Eröz'e göre, 11. yüzyıl Oğuz boylarının anayurt *Türkistan*'dan Anadolu'ya akın ve göçlerine sahne olmuştur. Boyların birbiri ardına geldiği bu Türk göçü sonraki birkaç asır boyunca da devam etmiştir. Moğollar'ın zuhurundan önce ve sonra Anadolu'ya gelen

birçok Türk boyları, iskan edildikleri yerlerde kendi adları ile köyler oluşturmuşlar, önceden yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ, ırmak adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir. Oğuzlar'ın *Hazar*'ın batısındaki yeni yurtlarındaki birçok yer adı, *Türkistan*'dan izler taşımaktadır. Anadolu'da yirmi dört Oğuz boyunun oymak ve aşiret adını almış binlerce köy vardır. Anadolu ve *Türkistan*'daki ortak bazı dağ, nehir, yayla isimlerine örnek olarak şu yer isimleri verilebilir: *Akdağ, Aladağ, Tanrıdağı, Karadağ, Uludağ, Karacadağ, Alıdağı, Aksu, Göksu, Karasu, Göktepe, Sarıkamış, Horasan, Sorkun, Anay, Barçın, Balgasun*. Bu yer adları Anadolu ve Orta Asya'da ortaktır (Eröz, 1991: 15).

Yücel Hacaloğlu-Ragıp Memişoğlu'na göre, bugün Anadolu'nun neresine bakarsak bakalım dağ, tepe, yayla, ova, bel, geçit, ırmak, çay, dere, köy, bitki, çiçek, böcek, kuş gibi hayvan adları ile yapılmış yer adlarımızda; *Türkistan*'ın bütün manevi ve maddi özelliklerinin Anadolu'ya taşındığını görürüz. Bu hatıralar arasında Dede Korkut Destanları'nın kahramanları olan Oğuz beylerinin ve alplarının adları da vardır (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 2005: 772).

Açık bir şekilde diyebiliriz ki; Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve anayurt Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi anayurt *Türkistan*'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur.

Dede Korkut Destanları'nın bazılarında, üst coğrafya ile ilgili önemli bilgilerin olduğu kısımlar görülmektedir. Gerçekte destanların alt coğrafyası Orta Asya'ya ait olan bu yerler, Türklerin Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına göç etmeleri ile yeni coğrafyalarına uyarlanmıştır. *Türkistan*'daki yer adlarının Anadolu-Azerbaycan'daki yeni yurttaki yer adlarına verilmesi de bunda etkili olmuştur.

Dede Korkut Destanları'nın *Hazar*'ın batısı, Anadolu-Azerbaycan varyantı olan Dede Korkut Kitabı'nda üst coğrafyada Anadolu-Azerbaycan görülürken, Dede Korkut Destanları'nın Orta Asya, Türkmenistan varyantında ise üst coğrafyada yine Orta Asya, *Türkistan* vardır. Bu da destanların Anadolu-Azerbaycan varyantında, üst coğrafyasının sonradan destanlara uyarlandığını, anlatıların mahallileştiğini göstermektedir.

Sonuç

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Türkistan*'dır. Bu çalışmada Dede Korkut'taki *Türkistan*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Doğa ile içli dışlı, hareketli, göçebe bir yaşamın sonucu olarak eski Türkler dünyayı iyi tanıyan, iyi bir coğrafya bilgisine sahip insanlardı. Eski Türklerin tarihi hatıralarını, bu hatıraların sözlü kültür ürünlerine ve Dede Korkut'a yansımaları da bu bağlamda düşünmek gerekir.

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Türkistan*, Orta Asya'da Türklerin anayurdu olarak bilinen *Türkistan*'ı ifade etmektedir. *Türkistan*, Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır.

Türkistan ifadesi, az da olsa destandaki Farsça'nın etkisini göstermektedir.

Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve anayurt Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi anayurt *Türkistan*'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur.

Dede Korkut Destanları'nın *Hazar*'ın batısındaki varyantlarında üst coğrafyada Anadolu-Azerbaycan coğrafyası görülürken, Orta Asya, Türkmenistan varyantlarında ise üst coğrafyada yine Orta Asya, *Türkistan* coğrafyası görülmektedir. Bu durum destanların Anadolu-Azerbaycan varyantındaki üst coğrafyanın sonradan mahallileştiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdullah, Kamal (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aça, Mehmet (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aksoy, Mustafa (1998). “Türkler’de At Kültürü ve Kıımız”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 142, s. 38-44.
- Avezov, Muhtar (1997). “Kozı Körpeş-Bayan Sulu”, akt. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, *Bilig*, S. 5, s. 93-106.
- Bahadırova, Sarıgül (2005). “Dede Korkut Kitabı ve Alpamis Destanı’nın Karakalpak Varyantı”, akt. Pınar Dönmez Fedakar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 1, 113-120.
- Bahar, Hasan (1994). “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 233-244.
- Bayat, Fuzuli (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KARAM.
- Baydur, Suad Yakup (1951). “Evrıpides’in Alkestis’i - Dede Korkut’un Deli Dumrul’u”, *Türk Dili*, S. 1, s. 27-28.
- Baykara, Tuncer (2002). “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 279-308.
- Boratav, Pertev Naili (1958). “Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.
- Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bulduk, Üçler (1997). Dede Korkut Destanları’nda Ortak Kültür Unsuru Olarak Yaşatılan Coğrafya. *Türkiye Günlüğü*, Türk Dünyası özel sayısı I, yıl 3, sayı 15, s. 466-470.
- Bulduk, Üçler (2020). “Dede Korkut’ta Geçen Oğuz Elleri”, *Uluslararası Dede Korkut’un İzinde/Sözünde Çalıştayı (Bayburt 22 Temmuz 2019) Bildiriler Kitabı*, ed. Üçler Bulduk ve Selma Köseoğlu. Bayburt: KUDAKA. s. 11-18.
- Durmuş, İlhami (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, Ali (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1994). “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Dede Korkut’taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Eröz, Mehmet (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Esin, Emel (1976). “Fârâbî’yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.

Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022). Dede Korkut’taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022b). Dede Korkut’taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022c). Dede Korkut’taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.

Fedakar, Selami (2004). “Alpamış Destanı Ve Dede Korkut Kitabı’nda Kahramanların Ortaya Çıkışı”, *Millî Folklor*, S. 61, s. 134-141.

Genç, Reşat (2000). “Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut’taki Olayların Zamanı Üzerine”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.

Gezenfergızı, Aynur (2016). “Oğuz Destanı “Kitabı Dede Korkut”un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar’ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 651-656.

Golden, Peter Benjamin (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. Çev. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (1994). “Dede Korkut”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9, s. 77-80.

Gömeç, Saadettin (2004). “Oguz Kagan’ın Kimliği, Oguzlar ve Oguz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/35, s. 113-121.

Gumilev, Lev Nikolayeviç (2011). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.

Gülensoy, Tuncer (2004). “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu”, *II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık*

1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.

Gültepe, Necati (2013). *Türk Mitolojisi - Yeni Araştırmalar Işığında*. İstanbul: Resse Yayınları.

Hacaloğlu, Yücel ve Memişoğlu, Ragıp (2005). “Dede Korkut Destanlarında Adları Geçen Oğuz Beylerinin Adlarını Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı), S. 49, s. 772-815.

Jirmunskiy, Viktor Maksimoviç (1961). “Kitabı Korkud” ve Oğuz Destanı Geleneği”, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.

Kafesoğlu, İbrahim (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalafat, Yaşar (2007). *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları - II*. Ankara: Berikan Yayınları.

Karayev, Ömerkul (2000). “Türkler ve Kağanlıkları”, akt. Mustafa Kalkan, *Bilge*, S. 20, Bahar 2000, s. 33-38.

Kaya, Doğan (1995). “Alpamış Destanı”, *1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri*, s. 87-93.

Konıratbayev, Avelbek (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Köksoy, Mümin (2002). “Orta Asya’nın Paleocoğrafik Evrimi Ve İnsan Topluluklarına Etkisi”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 478-485.

Margulan, Alkey (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.

Merhan, Aziz (2016). “Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 941-948.

Nısanbayev, Abdimalik (2000). “Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 1-13.

Ögel, Bahaeddin (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (1994). “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

Ömeroğlu, İsmail (2002). “Mifik-Düşüncədə Rasionallıq: Bilgamıs-Dədə Qorqud Ölməzliyi”, *Bilig*, S. 20, s. 73-88.

Özkan, İsa (1997). “Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.

- Öztürk, Ali (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Paksoy, Hasan Bülent (1985). “Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan”, *Türk Dili*, S. 403, s. 619-622.
- Rahmanov, Ata (1997). “Korkut’un Kabri Kazıldı”, akt. Yusuf Akgül, *Bilig*, S. 6, s. 93-112.
- Roux, Jean-Paul (2013). *Türklerin Tarihi / Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sakaoğlu, Saim (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, Hüseyin (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Seydimbek, Akselev (2000). “Korkut Ata Efsaneleri”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.
- Sina, Ayşen (2004). “Alkestis ve Deli Dumrul”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36, s. 225-235.
- Sultanzade, Vügar (2010). “Domrul Adının Kökeni Ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine”, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan “Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları*. Bakı. s. 480-483.
- Sümer, Faruk (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, Veysel (2017). ‘Dede Korkut Hikâyeleri’nde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 1-49.
- Şen, Mesut (2003). “Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı”, *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.
- Şeşen, Ramazan (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagül, Ahmet (2013). *Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagül, Ahmet (2014). “Gök-Türkler I”, *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 1-218.
- Taşagül, Ahmet (2017). *Gökbörü’nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Tezcan, Semih ve Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Toksoy, Ahmet (2008). “Kitâb-ı Diyarbekriyye’de Bayındırlılar (Kara Yülük Osman Bey’e Kadar)”, *Turkish Studies*, Volume 3/4, s. 806-817.

Tural, Sadık (2000). “Korkut Dede/Ata’yı Kavramak Yolunda”, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. XIII-XXXVI.

Tural, Sadık ve Nurmemmet, Annaguli (1999). *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.

Üçüncü, Kemal (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış*. İstanbul: Töre Yayın.

EK: HARİTALAR

